

Rodna (ne)ravnopravnost u obrazovanju

Blažić, Agata

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:205624>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

Rodna (ne)ravnopravnost u obrazovanju

Završni rad

Ime i prezime studenta: Agata Blažić

Matični broj: 0009064216

Studij: Sveučilišni preddiplomski jednopredmetni studij pedagogije

Ime i prezime mentora: dr. sc. Sofija Vrcelj, prof.

Rijeka, svibanj 2016.

Sadržaj

1. Uvod	2
2. Obrazovanje žena	3
2.1. Povijesna dimenzija	4
2.2. Aktualno stanje	6
3. Normativni i zakonski okviri.....	8
3.1. Međunarodni i europski standardi rodno osjetljivog obrazovanja	8
3.2. Hrvatski normativni okviri rodno osjetljivog obrazovanja	10
3.3. Strategije za rodnu ravnopravnost u obrazovanju	13
3.3.1. Strategije za jednak pristup i rodno odgovarajuća okruženja za učenje.....	14
3.3.2. Strategije za rodno odgovarajuću nastavu i učenje.....	15
4. Rodno osviještena politika u obrazovanju	16
4.1. Rodna ravnopravnost u nastavnoj praksi	19
4.2. Rodni stereotipi u obrazovanju.....	23
5. Analiza udžbenika za hrvatski jezik i književnost	26
5.1. Tematska analiza sadržaja udžbenika	28
5.2. Rezultati analize	30
5.3. Preporuke i zaključak analize.....	41
6. Zaključak.....	43
Sažetak	45
Summary	46
Popis literature.....	47

1. Uvod

U radu se analizira rodna ravnopravnost u obrazovanju. Ravnopravnost je uvjet postizanja jednakosti žena s muškarcima, a povijesno se ostvarila ponajprije putem prava žena da sudjeluju u javnosti te putem prava na obrazovanje i prava sudjelovanja u području rada. Rodna ravnopravnost suprotna je rodnoj neravnopravnosti, koja ne poznaje i ne poštuje rodne različitosti. Suvremeno tumačenje ravnopravnosti i jednakosti „polazi od sustavne kritike patrijarhalne strukture moći koja iskrivljuje razumijevanje rodne jednakosti i podupire diskriminaciju putem spoznajnih predrasuda, obrazovanja i politike.“ (Borić, 2007:75)

Koncept rodne jednakosti društvena je vrednota što znači da svako društvo koje želi i hoće promovirati tu društvenu vrednotu, to mora istaknuti u okviru svojih političkih odluka. (Zrinščak, 2003)

Cilj ovog rada je prikazati teorijske spoznaje vezane uz rodnu neravnopravnost u obrazovanju te putem analize udžbenika za književnost uvidjeti koliko je nastavni materijal rodno osjetljiv. Prikaz povijesti obrazovanja žena i usporedba s aktualnim stanjem u obrazovanju opisana je na samom početku zbog stjecanja uvida u promjene koje su utjecale na dostupnost obrazovanja. Nadalje, uzimajući u obzir važnost normativnih i zakonskih okvira, istaknuti su međunarodni i hrvatski okviri za provođenje rodno osjetljivog obrazovanja, kao i strategije za provođenje istog. Ravnopravnost u nastavnoj praksi i stereotipi u obrazovanju neophodna su sastavnica ovog rada, budući da je obrazovanje jedan od kamena temeljaca pri formiranju stavova i vrijednosti o rodnim ulogama u društvu. Osim navedenog, u radu je prikazana analiza dva udžbenika za književnost koja fokus stavlja na potrebu danjih istraživanja rodne problematike kako bi kreirane rodne politike bile svrsishodne.

2. Obrazovanje žena

Pravo na znanje, ne samo na odgoj, već i na naobrazbu, vjerojatno je najpostojaniji i najstariji zahtjev. Ovo pravo nalaže i ostala prava kao što su emancipacija, posao, napredovanje, stvaranje, zadovoljstvo. Perrot (2009) ističe kako je ovaj zahtjev popraćen i golemim naporom osposobljavanja za čitanje, pisanje i stjecanje naobrazbe.

Poznato je da žena nije u dovoljnoj mjeri sudjelovala u mnogim područjima društvenog života tijekom povijesti. Žene nisu postale poznate u umjetnosti, znanosti i raznim strukama kao muškarci, pa su tako mnoge značajne žene izgubljene za povijest. (Hodžić, Bijelić, Cesar, 2003) Budući da je oduvijek bilo više obrazovanih muškaraca, žene su vrlo često zbog toga bile diskriminirane. Kako se u prošlosti do novih znanja dolazilo puno sporije, generacijski prijenos stjecanja znanja bio je dovoljan da se stekne određeno zanimanje. Žene, osim toga, nisu imale javnih uzora jer su tijekom školovanja i kasnije u profesiji bile upoznavane isključivo s postignućima koja su po patrijarhalnom obrascu bila orijentirana na muškarce. (Kodrnja, 2006) Moderno doba, u kojem se svakodnevno dolazi do novih spoznaja koje su nužne za obavljanje raznih poslova, zahtijeva druge načine obrazovanja i učenja jer stjecanje osnovnog obrazovanja ili samo generacijski prijenos znanja nije dovoljan. Sve se više žena obrazuje i time mijenja svoje vrijednosti koje poslije prenose na svoju djecu. Na ovaj se način sigurno i polako iskorjenjuju patrijarhalne obitelji u kojima su žene lišene obrazovanja jer su „manje inteligentne“.

Pri proučavanju ženskog pitanja, razlozi neravnopravnosti pronalaze se u dvjema grupama teorija. Vrcelj (1995) tako navodi kako su na jednoj strani autori koji smatraju da je neravnopravna uloga žene rezultat biološkog nasljeđa (podređena uloga žena rezultat je prirode) i da je podjela rada prema spolovima univerzalna. Muškarci su, smatraju pobornici ove teorije, uvijek odgovorni za zaštitu, oni kontroliraju najviše sredstava u društvu i obavljaju sve djelatnosti kojima se pripisuje najveća vrijednost. Dugo razdoblje bespomoćnosti djece, trudnoća i porođaj razlozi su ograničenog učešća žena u društvenom životu. Za drugu grupu teoriju, sociokulturne teorije, Vrcelj (1995) navodi kako njene pristaše smatraju da se neravnopravna uloga žena ne može valjano objasniti biološkim razlikama. Stoga uz uvažavanje bioloških razlika, prema njihovim razmišljanjima, razloge neravnopravnosti žena treba tražiti u društvenom okruženju.

Temeljne preobrazbe rodnih odnosa u suvremenom svijetu utječu na privredu i na sve oblike društvenih odnosa. Promjene je pokrenulo veće obrazovanje žena i njihovo plaćeno zapošljavanje te novi oblici političkog zastupanja interesa žena. (Walby, 2005) Ove se promjene

ne odražavaju samo na položaje žena u širem društvu, već i na ukupnu privredu, kao i državu. Sustav rodnih odnosa također se mijenja; prije su žene ponajviše bile ograničene na obiteljsku sferu, dok su danas prisutne i u javnoj sferi, iako su i dalje često u neravnopravnom položaju. Promjena proizlazi „iz političkih građanskih prava koje je izborio prvi val feminizma početkom dvadesetog stoljeća u kontekstu rastuće potražnje za ženskom radnom snagom u privredama u razvoju i mogućnosti školovanja žena na svim razinama.“ (Walby, 2005:1) Rezultat je bila promjena oblika neravnopravnosti muškaraca i žena, ali na složene načine jer rodno restrukturiranje ima različit utjecaj na položaj žena, ne samo u etničkim i klasnim odnosima, već i unutar različitih oblika kućanstava.

2.1. Povijesna dimenzija

Ženska povijest je nevidljiva. (Hodžić, Bijelić, Cesar, 2003) Žene su iz povijesti bile pretežno isključene, i kao istraživane i kao istraživačice, a često su bile potisnute i nevidljive. Muškarci su uvelike pisali povijest te se žene zanemaruju kao aktivne sudionice u oblikovanju civilizacije. U odnosu na muškarce, žene nisu imale mogućnosti za napredovanje u karijeri i sudjelovanje u društvenom životu. (Vrcelj, Mušanović, 2011) Tome je pridonijelo i razmišljanje kako je aktivnost u javnom životu muška uloga, dok je privatnost doma domena žene. Žene su od pamtivijeka bile pod teretom zabrane znanja te budući da je ono sveto, znanje je bilo privilegija Boga i muškarca. (Matotek, 2010) Crkva je zabranu znanja kod žena objašnjavala i time što muškarci imaju veće glave, a samim time i veće mozgove i više razuma od žena. Knjige bi dakle, shodno ovim razmišljanjima, samo kvarile ženske mozgove koji su sami po sebi slabi. Smatralo se kako obrazovanje žena ne donosi ekonomske prednosti, već suprotno, ono može izazvati izravnu ekonomsku štetu jer nitko ne želi oženiti ženu koja je pametnija od muškarca, što bi naposljetku izazvalo bračnu neslogu. Neupućenost žena i njihova nedostatna obrazovanost služila je kao potvrda manje vrijednosti i izlagala ih je mučenju i zlostavljanju. Budući da je žena pripadala mužu, pripadali su mu i njen rad i njegovi plodovi. U priručnicima s početka novog vijeka popisani su poslovi koje sve djevojke moraju naučiti do svoje udaje - presti, tkati, šiti i izrađivati odjevne predmete svih vrsta, kuhati, brinuti o vrtu i domaćim životinjama... (Matotek, 2010) Uočljivo je kako je odrastanje žena bio uistinu beskrajn posao.

Još od vremena Francuske revolucije iz 1789. godine osnovno geslo društva je sloboda i jednakost, budući da svi trebaju biti jednaki bez obzira na različitosti među ljudima. (Jelavić, 2008) Francuska revolucija je važna i zbog činjenice da se smatra početkom borbe žena za pravo glasa te je tada prvi put javno izrečeno da i žene moraju dobiti određena prava. 1791.

godine Olympe de Gouges, glumica i spisateljica, objavila je *Deklaraciju o pravima žena* koja započinje rečenicom „Sva ženska bića rađaju se slobodna i jednaka muškarcima u dostojanstvu i pravima...“ (Matotek, 2010) Ona potražuje pravo na obrazovanje i politička prava smatrajući da neobrazovanost žena muškarcima pruža opravdanje za uskraćivanje većih nadnica i političkih prava. Pitanje prava žena ovime je glasno postavljeno te nakon toga započinje i borba za prava žena.

1848. godine u SAD-u, u Seneca Fallsu, održan je prvi skup o ženskim pravima na kojem je donesena *Deklaracija o pravima i osjećajima* u kojoj su žene tražile pravo na raspolaganje svojom imovinom, starateljstvo nad djecom u slučaju razvoda, proširene mogućnosti razvoda braka, bolji pristup obrazovanju i mogućnost zaposlenja te pravo glasa. (Vrcelj, Mušanović, 2011) Amerikanke svojim traženjem ženskih prava postaju uzor Europljankama koje organiziranu borbu započinju 60.-ih godina 19. stoljeća u Engleskoj gdje dobivaju pravo glasa u općinama, na najnižem nivou.

Pokret za ženska prava, sufražetkinje¹, osnovane su u drugoj polovici 19. stoljeća u Engleskoj. Prvi svjetski rat bitno mijenja položaj žena u društvu jer žene, osim što oplakuju i njeguju muškarce koji se bore u ratu, obnašaju i brojne muške dužnosti kao što je upravljanje plugovima i automobilima, izrađivanje granata u tvornicama oružja, rukovanje i primanje novca. Stoga u nekoliko europskih država u razdoblju nakon rata, kao zahvalu za ratni trud, žene dobivaju pravo glasa. Tek nakon Drugog svjetskog rata žene u svijetu masovnije dobivaju pravo glasa, no kratkoročno korist od prava glasa nije uočljiva jer društveni stavovi i dalje diskriminiraju žene.

Realnost prikazuje kako ženama obrazovanje, a posebice visoko obrazovanje i znanost koja je bez njega teško moguća, u pravilu nije bila dostupna te im je pristup visokom obrazovanju omogućen tek stoljeće unatrag. (Vince Pallua, 2011) „Školovanje djevojaka u osnovnom obrazovanju započelo je 1880-ih godina; u srednjem obrazovanju oko 1900. godine; njihov ulazak na sveučilišta dogodio se između dva rata, a omasovljen je nakon 1950. godine.“ (Perrot, 2009:110) To se svakako može protumačiti kao utjecaj suvremenog doba u kojem muškarci žele imati „inteligentne družbenice“. Kako i navodi Perrot (2009), država je željela majke koje su obučene za rani odgoj djece, dok tržište rada treba kvalificirane žene, a posebice u terciarnom sektoru službi kao poštanske namještenice, tajnice, tipkačice. „Glavno pitanje za 19. i početak 20. stoljeća bilo je trebaju li postojeće strukture i sadržaji obrazovanja postati

¹ Izraz je nastao od riječi *suffrage* što znači kolektivno glasanje. Ove su žene bile pripadnice srednje ili više klase, a njihovo su djelovanje odobravali ugledni i utjecajni očevi i muževi. Britanske sufražetkinje u uličnim su borbama s policijom branile svoje zahtjeve te su često bile zatvarane. (Vrcelj, Mušanović, 2011)

dostupni ženama. U 19. stoljeću raspravljalo se o tome je li ženskom umu i tijelu po „prirodi“ dano da se posveti intelektualnom uvježbavanju. Prvih šezdesetih godina našeg stoljeća problemom je postalo obrazovanje koje je potraćeno na žene koje se udaju, imaju obitelj i efektivno se povlače iz intelektualnoga života.“ (Rich, 2003, u Vrcelj, Mušanović, 2011:65) Zašto se žene nakon udaje odriču svojih karijera te zašto je među ženama koje nemaju djece malo onih koje su u prvim redovima intelektualnog života, pitanja su koja se postavljaju vrlo rijetko.

Na globalnom je planu obrazovanje žena, poslije Drugog svjetskog rata, postalo predmetom međunarodnih „iskupljujućih“ političkih deklaracija za koje se vjerovalo da će imati pozitivan učinak. U prilog tome išla je i činjenica da je pri Ujedinjenim narodima razdoblje od 1976. do 1985. godine proglašeno *Dekadom žena*. Na *Svjetskoj konferenciji o obrazovanju za sve* održanoj 1990. godine u Tajlandu, obrazovanje žena zauzelo je primarnu važnost za međunarodne organizacije. (Vrcelj, Mušanović, 2011) Na konferenciji se pošlo od teze da je obrazovanje fundamentalno pravo svih ljudi širom svijeta, neovisno o spolu, a kao najveći prioritet istaknulo se osiguravanje pristupa i unaprjeđivanje kvalitete obrazovanja za djevojčice i žene. Obrazovanje je ponovno određeno kao važan čimbenik osnaživanja žena, promicanja ljudskih prava i demokracije. Nakon ove konferencije, održane su i brojne druge koje su ojačale konsenzus o obrazovanju žena kao moguće rješenje složenih problema.

2.2. Aktualno stanje

Danas se ističe potreba i nužnost jednakih prava na obrazovanje koja bi trebala postati univerzalno i kulturno pravo žena, kako bi došlo do unaprjeđenja njihova socijalnog, ekonomskog, obiteljskog i profesionalnog položaja. Sadašnjost je markirana linijom preprekom koja je tijekom povijesti značila gotovo apsolutno rodno isključivanje, pritisak i minimalno propuštanje. (Kodrnja, 2006) Ta linija s vremenom postaje sve propusnija, no kao tradicija ona i dalje postoji, a njena propusnost ovisi o svjetonazorskoj paradigmi i naporu žene da je pomiče. Neka područja pokazuju kako se u osnovi kroz povijest nije ništa promijenilo u pogledu ravnopravnosti žena i da je stanje slično kao prije nekoliko tisuća godina, kao što je to primjer s hijerarhijski visokim položajima.

Svijet i posebice Europa danas govore o društvu znanja. Međutim, ako je vjerovati brojkama, društvo znanja se prema članicama društva odnosi maćehinski: od 875 milijuna nepismenih odraslih, dvije trećine su žene. (Vrcelj, Mušanović, 2011) Obrazovanje je samo po sebi ljudsko pravo te pojedinci, bili oni žene i djevojčice ili muškarci i dječaci, samo uz njega mogu osvijestiti i ostvariti svoja puna ljudska prava. Stoga se može zaključiti kako je za žene,

koje već dugi period vremena zaostaju za muškarcima u obrazovanju i čija se prava često previđaju, uloga obrazovanja u borbi za ravnopravnost upravo presudna. (Poskitt, 2011)

U razvijenijim je zemljama 2008. godine omjer djevojčica i dječaka u području osnovnog obrazovanja bio 96:100, dok je u srednjoj školi taj omjer iznosio 95:100. Ukoliko navedene brojke usporedimo s onima iz 1999. godine, kada je u osnovnom obrazovanju taj omjer bio 91:100 i u srednjem obrazovanju 88:100, vidljiv je napredak. (Vrcelj, Mušanović, 2011) Obrazovanje je sve važnije za društvene promjene te se može reći kako je ono oruđe koje služi kao poluga društvene promjene. Procesi prijenosa znanja postaju sve sofisticiraniji, uključujući i informacijsku tehnologiju. „Rodni odnosi u obrazovanju brzo se mijenjaju i žene počinju nadmašivati muškarce“ (Walby, 2005:46), pa su tako mlade žene sada bolje ili jednake muškarcima na većini obrazovnih razina, iako još ima nekih iznimaka. Kao prvo, još je uvijek vidljiva rodna specijalizacija u oblicima stečenog znanja. Muškarci su zastupljeniji u područjima vezanima za tehnologiju, dok je žena više u jezičnim i srodnim područjima, iako i ovi oblici segregacije slabe. Drugo, smanjenje jaza među spolovima djeluje na mlade, a ne na starije. Budući da se formalna naobrazba stječe u mladim danima, izravne koristi u pogledu promjena u obrazovanju među spolovima imaju mlađe žene. Ukoliko su žene mlađe kad steknu kvalifikacije, one su uspješnije u usporedbi s muškarcima. Kao treće se ističe činjenica da, iako su zapošljavanje i obrazovne kvalifikacije usko povezane, „ništa ne jamči da će to biti dovoljno da žene dospiju do najviših kategorija zanimanja.“ (Walby, 2005:46)

Pitanje jesu li žene intelektualno sposobne za obrazovanje danas se, nasuprot 19. stoljeću, više kao takvo ne postavlja, iako se može utvrditi da se broj žena smanjuje što se više penjemo na ljestvici napredovanja u zvanjima. To je vidljivo u broju studentica koji je na nekim fakultetima znatno veći od broja njihovih muških kolega, pa sve do postotka redovitih profesorica te dekanica i rektorica koji znatno opada kako se promatra vrh piramidalne strukture napredovanja u zvanju i moći. (Vince Pallua, 2011)

„Rodna konstrukcija sadašnjosti pokazuje ženski rod kao relevantni subjekt - žene znače nadolazeću snagu, neotklonjiv rodni trend još nepoznatog značaja.“ (Kodrnja, 2006:133) Zahtjev da se mogućnosti razvoja žena kao osoba realnije sagledavaju veže se uz uvažavanje jednakosti i pravednosti, pristup obrazovanju i razvijanje sposobnosti kroz šanse za ostvarenje u društvu i životu općenito, te se na ovim pitanjima testira odgovornost društva za poštivanje ravnopravnosti svih ljudi bez obzira na razlike. Komunikacija, podrška i poštivanje međunarodnih i nacionalnih dokumenata koji obavezuju na poštivanje svih ljudi i njihova dostojanstva bitan su okvir za odgovor na svaku vrstu nepravednog tretiranja. Kao pojedinci,

trebamo podržavati ostvarenje osobe i njenih potencijala, budući da je to krajnji zadatak svakog čovjeka i svakog društva.

3. Normativni i zakonski okviri

Rodna ravnopravnost i njeno unaprjeđenje bitna su stavka međunarodnih i hrvatskih standarda i zakonskih okvira. U ovom su poglavlju stoga prikazani dokumenti i stručna tijela te zakonodavne promjene koje su donesene na području Republike Hrvatske, kao i na području Europe, a koje imaju značajan utjecaj na razvoj i napredak ravnopravnosti spolova u području obrazovanja, ali i u cjelokupnom funkcioniranju društva.

3.1. Međunarodni i europski standardi rodno osjetljivog obrazovanja

Doprinos UN-a unaprjeđenju ženskih ljudskih prava je neupitan. Brojni međunarodno-pravni dokumenti i tematske svjetske konferencije posvećene pravima žena potvrđuju činjenicu da je međunarodna zajednica prepoznala političku važnost priznavanja jednakih prava žena i muškaraca i eliminiranja podređenog položaja žena u svijetu. (Kučer, 2009) Međunarodni-pravni instrumenti zaštite ljudskih prava, uključujući i rodno specifične pravne instrumente, sačinjavaju međunarodno priznat skup standarda za postizanje ravnopravnosti spolova. Oni moraju funkcionirati kao okviri, smjernice i direktive za zemlje koje ih ratificiraju usmjeravajući ih u njihovim naporima oko ostvarivanja ravnopravnosti spolova te zaštititi i promicanju ljudskih prava muškaraca i žena. (Štimac Radin, 2008.a)

Jednako pravo žena i muškaraca na uživanje univerzalnih ljudskih prava, osnovno je načelo glavnih međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava i općeprihvaćeno je u međunarodnom zakonodavstvu. Danas je ono u središtu kako zakonodavne i sudske djelatnosti, tako i u središtu političkih i socijalnih rasprava. U procesu koji je započeo prije nekoliko desetljeća, veliki je dio međunarodne zajednice usvojio razne pristupe koji su povezani s ovim načelom. Opća zabrana diskriminacije na brojnim osnovama, a tako i na onoj spolnoj, bila je prvi korak u tom procesu pa je tako taj pristup uključen u *Povelju Ujedinjenih naroda* 1945. godine i u *Opću deklaraciju o ljudskim pravima* 1948. godine. (Štimac Radin, 2008.a) U sedamdesetim je godinama došlo do daljnjeg razvoja na ovom području, što se posebno veže uz proslavu *Međunarodne godine žena* (1975. godine). Zbog toga su pitanja vezana uz žene i ravnopravnost dobila novi legitimitet na međunarodnoj razini. *Konvencija o ukklanjanju svih*

oblika diskriminacije žena (CEDAW), koju je Opća skupština usvojila 1979. godine, postala je referentni dokument na svjetskoj razini. (Štimac Radin, 2008.a) Iako je naslov *Konvencije* usmjeren na ukidanje diskriminacije žena, u njenim se odredbama ističe i da se moraju stvoriti uvjeti za postizanje stvarne ravnopravnosti žena u svim područjima života. Države članice imale su u vidu da se diskriminacijom žena krše načela ravnopravnosti i poštovanja ljudskog dostojanstva, da to predstavlja prepreku ravnopravnom sudjelovanju žena u političkom, društvenom, ekonomskom i kulturnom životu njihovih zemalja jer potpuni i svestrani razvoj zemalja, blagostanje svijeta i mir zahtijevaju najveće blagostanje života žena, ravnopravno sa muškarcima, u svim oblicima života. (Skok, 1990, u Vrcelj, 1995) Sustav zaštite prava iz *Konvencije* znatno je ojačan usvajanjem *Fakultativnog protokola uz Konvenciju* 10. prosinca 1999. godine, a koji je stupio na snagu 22. prosinca 2000. godine i do danas ga je prihvatilo 69 država stranaka. (Šimonović, 2004) *Konvencija*, zajedno s drugim međunarodnim ugovorima Ujedinjenih naroda na području ljudskih prava, čini temeljni sustav ljudskih prava Ujedinjenih naroda čiju primjenu nadziru ugovorni odbori.

Progresivno razmišljanje na razini Vijeća Europe vodilo je novom razumijevanju ravnopravnosti žena i muškaraca te je tako 1988. godine usvojena *Deklaracija o ravnopravnosti žena i muškaraca* kao prvi dokument u kojem se ističe da je ravnopravnost među ženama i muškarcima načelo ljudskih prava. (Štimac Radin, 2008.a) *Deklaracija* potvrđuje načelo ljudskih prava i ističe područja u kojima valja provesti akcije kako bi se postigla ravnopravnost spolova.

U međunarodnom promišljanju sve je prisutnija svijest o važnosti roda i svijest o značenju ravnopravnosti spolova sa svime što se implicira u odnosu na povijesnu pozadinu i kulturno razumijevanje. Europska unija sustavno je radila na promicanju rodno osviještene politike koja se razvila u dosljedan pristup, slijedeći UN-ovu *Konferenciju o ženama* održanu 1995. godine u Pekingu. (Štimac Radin, 2008.b) *Pekinškom deklaracijom* istaknuto je da se ulaganjem u obrazovanje žena ostvaruje visoka društveno-ekonomska dobit i definira rodno ravnopravno obrazovanje kao jedno od najboljih sredstava za postizanje održivog razvoja. (Luke, 2001, u Vrcelj, Mušanović, 2011)

Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda također je jedan od temeljnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava u Europi, a Europski sud za ljudska prava mjerodavan je za njenu provedbu te se smatra najefikasnijim međunarodnim mehanizmom zaštite ljudskih prava. Sud utječe na razvoj europskog konsenzusa o standardima ljudskih prava, utječe i na ostala međunarodna i regionalna tijela zaštite ljudskih prava koja se često pozivaju na njegovu praksu, a on je i jedini međunarodni mehanizam kojemu se pojedinci mogu izravno

obratiti. (Radačić, 2011) Karakteristike suda čine ga moćnom institucijom zaštite ljudskih prava koja može u velikoj mjeri pridonijeti zaštiti ljudskih prava žena u Europi i svijetu.

Bitno je naglasiti kako nije dovoljno samo donijeti formalnu odredbu koja brani spolnu diskriminaciju ili proglasiti da je ravnopravnost spolova jedno od načela ljudskih prava. U ovom se kontekstu kao izazov javlja potpuna provedba načela ravnopravnosti spolova uspostavljenih kako bi se ostvarile pozitivne promjene u društvu.

3.2. Hrvatski normativni okviri rodno osjetljivog obrazovanja

Razvoj institucionalnog i normativnog okvira rodno osjetljivog obrazovanja u Republici Hrvatskoj najbolje je promatrati kroz posljednjih deset godina, a posebice u svjetlu održavanja UN-one *Četvrte svjetske konferencije o ženama* u Pekingu. (Ivanković Knežević, 2005) *Konferencija* predstavlja upravo najvažniji poticaj koji je pokrenuo niz promjena glede razmatranja i shvaćanja pojma ravnopravnosti spolova u globalnom kontekstu, ali i u Republici Hrvatskoj. Hrvatski zakonodavni okvir za provedbu rodno osviještene politike i obrazovanja podrazumijeva postojanje pravnog okvira za provedbu načela ravnopravnosti spolova s vertikalno i horizontalno usklađenim izvorima prava. (Kučer, 2009) Hrvatska ima uspostavljen i institucionalni okvir za provedbu nacionalne politike ili načela ravnopravnosti spolova na svim razinama vlasti. Ravnopravnost spolova može se postići samo ukoliko postoji nedvosmislena posvećenost tom problemu na najvišoj političkoj razini. (Štimac Radin, 2006.a)

Nacionalno zakonodavstvo o ravnopravnosti spolova nužna je osnova za kreiranje učinkovitih mjera i politika za promicanje ravnopravnosti spolova, ali također i osnovni alat za podizanje svijesti o ravnopravnosti spolova. Vlada bi tako trebala „dati prioritet razvoju, usvajanju i provođenju djelotvornih nacionalnih zakona o ravnopravnosti spolova i uključivanju rodne perspektive u sva područja vladanja, i u pravu i u politici.“ (Štimac Radin, 2008.a:16). Hrvatska je od 1998. godine doživjela mnoge promjene u provedbi politike ravnopravnosti spolova te je tijekom godina uspostavljen jak institucionalni okvir za promicanje ravnopravnosti. (Štimac Radin, 2006.b)

Ustav Republike Hrvatske i *Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena* osnovni su pravni akti za uređenje pravnog položaja žena u Republici Hrvatskoj, a u skladu s njima sustav čine i brojni zakoni koji sadrže odredbe relevantne za unaprjeđenje položaja žena. (Sobol, 2004) Bitno je istaknuti kako je Hrvatska postala strankom *Konvencije* 1992. godine, a 2000. godine je postala i potpisnicom *Fakultativnog protokola uz Konvenciju* koji pruža mogućnost slanja pritužbi na diskriminatorna postupanja država direktno Odboru UN-a za ukidanje svih oblika diskriminacije žena, što je još jedan važan instrument u ostvarivanju

ravnopravnosti. (Ivanković Knežević, 2005) Iako se većina odredbi *Konvencije* primjenjuje, u određenom broju područja potrebno je koordinirano djelovanje zbog uklanjanja prepreka koje ometaju društvenu promjenu i postizanje istinske jednakosti muškaraca i žena. (Štimac Radin, 2006.b) Tako se može izdvojiti niz prioriteta za postizanje navedene jednakosti, uključujući one u području obrazovanja žena, njihova rukovođenja i sudjelovanja u politici, nasilja nad ženama, ekonomskog položaja, pitanja iz područja rada i sl.

Prema *Ustavu*, Republika Hrvatska je socijalna država u kojoj su svi pred zakonom jednaki. (Rodin, 2003) Promjene *Ustava* Republike Hrvatske iz 2000. godine ističu ravnopravnost spolova kao jednu od temeljnih odredbi *Ustava*. (Štimac Radin, 2008.b) Hrvatska je uspostavila temeljne institucionalne mehanizme te je uvela značajne zakonodavne promjene. Time su postavljeni temelji za donošenje pravnih propisa kojima će se stvarati okruženje za puno ostvarenje ravnopravnosti spolova te za dosljednu provedbu tih propisa u praksi.

Povjerenstvo za jednakost spolova, temeljem *Pekinske platforme*, izradilo je *Nacionalnu politiku za promicanje jednakosti* koju je Vlada usvojila 18. prosinca 1997. godine. (Ivanković Knežević, 2005) *Nacionalna politika* je predviđala ciljeve koje je trebalo postići do 2000. godine na kritičnim područjima koja se tiču ravnopravnosti spolova. Njenom je provedbom uočeno kako je ostvarivanje predviđenih ciljeva usko povezano s financijskim sredstvima za provedbu konkretnih mjera te slijedom navedenog mnoge mjere nisu bile provedene zbog nedostatka financijskih sredstava. Uočen je i nedostatak kvalitetnih statističkih pokazatelja koji bi omogućili sustavno praćenje kretanja na ovom području i ocjenu postignutih rezultata. U izradi nove *Nacionalne politike*, koja je trebala nadomjestiti sve nedostatke prethodne, sudjelovao je veliki broj predstavnika nevladinih udruga i sindikata te predstavnici drugih državnih institucija. Hrvatski sabor je tako 4. prosinca 2001. godine, usvojio novu *Nacionalnu politiku za promicanje ravnopravnosti spolova s Programom provedbe nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova u Republici Hrvatskoj od 2001. godine do 2005. godine*. (Sobol, 2004) Ova *Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova* svojim je određenjem funkcionalna politika za promicanje prava žena te „predstavlja potencijalno najcjelovitiji napor da se pristupi rješavanju problema jednakosti muškaraca i žena u brojnim segmentima društva.“ (Rodin, 2003:65) Sobol (2004) navodi kako su njeni ciljevi: promicati prava žena u svim područjima ljudskog djelovanja, osvješćivati žene u svim sredinama o njihovu stvarnom položaju i potrebi njegova usklađivanja s općeljudskim standardima te osigurati potporu ženama u ostvarenju njihovih prava.

Odbor za ravnopravnost spolova konstituiran je 1. ožujka 2001. godine. (Sobol, 2004) U Odboru se raspravlja o prijedlozima i poticajima za donošenje zakona vezanih uz ostvarenje načela ravnopravnosti spolova, a u okviru svog djelokruga, Odbor prati i rad Vlade i drugih tijela. U djelokrugu Odbora za ravnopravnost spolova su poslovi utvrđivanja i praćenja provođenja politike, a posebice poticanje potpisivanja međunarodnih dokumenata o ravnopravnosti spolova te sudjelovanje u izradi dokumenata o integracijskim aktivnostima Republike Hrvatske prilagodbom zakonodavstva i mjera za ostvarenje ravnopravnosti spolova, prema standardima primijenjenim u programima Europske unije. (Vorkapić, Janjić, 2013) Također, 2001. godine potpisan je i *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju* s Europskom unijom, kojim se Vlada obavezuje na usklađivanje zakonodavstva sa standardima Europske zajednice pri čemu načelo ravnopravnosti spolova treba biti posebno razrađeno. (Herceg, 2010)

Temeljem odredbi *Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova*, u srpnju 2003. godine, na snagu stupa *Zakon o ravnopravnosti spolova* kojim se utvrđuju opće osnove za zaštitu i promicanje ravnopravnosti spolova te se definira način zaštite od diskriminacije na temelju spola i stvaranje jednakih mogućnosti za žene i muškarce. (Sobol, 2004) Ovim se *Zakonom* predviđaju posebne mjere kojima se omogućuje ravnopravno sudjelovanje u javnom životu, a samim se time uklanjaju i postojeće nejednakosti i osiguravaju se prava koja su ranije bila prikraćena. Članak 14. *Zakona o ravnopravnosti spolova*, a koji se odnosi na obrazovanje, navodi kako sadržaji vezani uz pitanja ravnopravnosti spolova koji predstavljaju integralni dio predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja te visokoškolskog obrazovanja uključuju pripremu oba spola za aktivno i ravnopravno sudjelovanje na svim područjima života. (Lukač Koritnik, 2010) Navedeni sadržaji trebaju promicati nediskriminirana znanja o ženama i muškarcima, uklanjati rodne stereotipe u obrazovanju na svim razinama i uvažavati rodne aspekte u svim obrazovnim područjima. Uz to, *Zakon* utvrđuje državne mehanizme za postizanje ravnopravnosti spolova i nediskriminaciju, kao i obavezu uključivanja ravnopravnosti spolova u cjelokupnu politiku. (Štimac Radin, 2006.b) U listopadu 2003. godine Hrvatski je sabor, u skladu s ovim *Zakonom*, imenovao prvu pravobraniteljicu za ravnopravnost spolova. (Vorkapić, Janjić, 2013) Pravobraniteljica razmatra slučajeve kršenja načela ravnopravnosti spolova i slučajeve diskriminacije prema pojedincima ili grupama pojedinaca te je u obavljanju poslova iz svojeg djelokruga ovlaštena upozoravati, predlagati i davati preporuke. (Ivanković Knežević, 2005) Ured za ravnopravnost spolova osnovan je 3. veljače 2004. godine, za osiguranje provedbe *Zakona o ravnopravnosti spolova*, a temeljem Uredbe Vlade Republike Hrvatske kao stručna služba za obavljanje administrativnih poslova u vezi s ostvarivanjem ravnopravnosti spolova u Republici Hrvatskoj. (Vorkapić, Janjić, 2013)

Imenovani su i koordinatori i koordinatorice u ministarstvima i uredima državne uprave u županijama, koji surađuju s Uredom za ravnopravnost spolova.

Republika Hrvatska je potpisnica mnogobrojnih međunarodnih konvencija i paktova kojima se regulira zabrana diskriminacije te je, sukladno tome, donesen *Zakon o suzbijanju diskriminacije* koji se primjenjuje od 1. siječnja 2009. godine. (Čugalj, 2010) U *Zakonu* se na jednom mjestu pravno regulira zabrana diskriminacije i postupak za zaštitu diskriminiranih osoba te se njime osigurava zaštita i promicanje jednakosti kao najviših vrednota u području ljudskih prava.

Osim navedenih institucija i zakona koji se bave pitanjem ravnopravnosti spolova na različitim razinama, u području općih ljudskih prava djeluju i određene druge strukture. Na razini Hrvatskog sabora posebno mjesto pripada Odboru za ljudska prava i prava nacionalnih manjina koji raspravlja o svim bitnim pitanjima vezanim uz provedbu pune ravnopravnosti spolova. Na razini Vlade Republike Hrvatske važno je djelovanje Koordinacije za društvene djelatnosti i ljudska prava Vlade Republike Hrvatske, kao i Ureda za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske. (Ivanković Knežević, 2005) Unutar pojedinih ministarstava djeluju i posebni odjeli za ljudska prava koji dolaze u doticaj s problematikom ravnopravnosti spolova.

Zakonodavne i institucionalne promjene, kao i brojne akcije koje su provođene, dovele su do određenog napretka, ali nisu dovele do potpunog uklanjanja različitih oblika diskriminacije žena i uspostave društva jednakih mogućnosti. Najvažniji pokazatelji neravnopravnog položaja žena u Hrvatskoj sadržani su u njihovom nepovoljnom položaju na tržištu rada, podzastupljenosti u procesu donošenja odluka te u učestalosti raznih oblika nasilja nad ženama uz kontinuiranost rodnih stereotipa.

3.3. Strategije za rodnu ravnopravnost u obrazovanju

Ukoliko prevladava mišljenje da treba postići obrazovanje za sve, rod se ne smije promatrati kao odvojen zadatak u sklopu rada na programiranju obrazovanja. Sav rad na planiranju i implementaciji stoga treba promatrati iz perspektive roda, koja se može shvatiti kao naočale. Kroz jedno se staklo tako promatraju potrebe djevojčica, dok se kroz drugo staklo promatraju potrebe dječaka, a slika je potpuna samo ako se gleda kroz oba stakla ravnomjerno.

U nastavku rada će tako biti prikazane strategije koje služe za pokretanje razmišljanja o primjenjivosti rodne perspektive na bilo koji segment obrazovanja i strategije koje nude početne ideje za praktičare u obrazovanju.

3.3.1. Strategije za jednak pristup i rodno odgovarajuća okruženja za učenje

Pravo na rodno osjetljivo obrazovanje ključno je pitanje koje treba biti osigurano bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi te je nužno da se osigura pristup obrazovnim aktivnostima za sve pojedince. Bitno je istaknuti „potrebu za promicanjem demokratske kulture škole u kojoj dječaci i djevojčice mogu razvijati znanja i vještine koje su im potrebne za sudjelovanje, preuzimanje inicijative te snalaženje u promjenama i rodnom partnerstvu“ (Štimac Radin, 2010:32) koji su preduvjet potpunog ispunjenja potreba pojedinca. Navedeno podrazumijeva procjenu potreba i prioriteta grupa koje su isključene i onih grupa sa drugačijim potrebama učenja u odnosu na specifičnost konteksta. Potrebno je utvrditi i poduzeti korake koji će ispraviti diskriminacijske politike kojima se ograničava pristup mogućnostima učenja. U kriznim kontekstima, prepreke pristupu obrazovanju s kojima se susreću dječaci i djevojčice mogu biti složene te je stoga bitno da se procjene potreba fokusiraju na pružanje informacija za moguće strategije intervencije. Proces utvrđivanja potreba i prepreka može biti težak iz više razloga, a neki od njih, prema Foran, Virdee i sur. (2010) su:

- Diskriminacija je tako ukorijenjena da je nitko ne primjećuje i ne osporava. Neke grupe mogu biti podložne višestrukim preprekama pri pristupu obrazovanju, uključujući rod, onesposobljenost, jezik, itd.
- Dopiranje do većinskih grupa može se smatrati prioritetom u situacijama ograničenih resursa i vremena.

Međutim, suradnička procjena potreba, uključujući i proces rodne analize², trebala bi riješiti opisana pitanja s relativno malo dodatnih napora. Školski sistemi, kao mjesta koja bi trebala biti zaštitna okruženja za djecu i mlade, s pouzdanim odraslim osobama koje pomažu da se stvori okruženje za zdravi razvoj djevojčica i dječaka, upravo su mjesta na kojima učenici žive u strahu od nasilja i diskriminacije na temelju spola. Faktori koji mogu utjecati na povećanje rizika od rodnog nasilja zasigurno su i neobučeni i neprofesionalni nastavnici/ce, kao i demotivirani i nedovoljno plaćeni nastavnici/ce, nedostatak nadzornih mehanizama te okruženje pod muškom dominacijom. (Foran, Virdee i sur., 2010) Važno je da nastavnici/ce i drugo obrazovno osoblje budu obučeni u pogledu kako se ponašati prema mladoj osobi koja je žrtva rodnog nasilja ili diskriminacije. Bitno je stoga promicati podizanje svijesti i edukaciju o

² Proučava razlike u uvjetima, potrebama, stupnju sudjelovanja, pristupu izvorima i razvoju, kontroli sredstava, donošenju odluka i sl. koje postoje između muškaraca i žena u odnosu na njihove dodijeljene rodne uloge. Cilj rodne analize nije samo analizirati razlike u sudjelovanju u donošenju odluka ili u pristupu, već ima za cilj donošenje učinkovitih mjera za smanjivanje svih oblika diskriminacije. (Borić, 2007)

ravnopravnosti spolova za obrazovno osoblje, ali i razrađivati pomoćna nastavna sredstva i materijal za njihovu edukaciju. (Štimac Radin, 2010) Pouzdana odrasla osoba kojoj se učenici mogu obratiti za podršku i savjet doprinosi osjećaju sigurnosti i smanjuje rizik od daljnje pojave rodnog nasilja.

3.3.2. *Strategije za rodno odgovarajuću nastavu i učenje*

Nastavni program je plan akcije čiji je cilj pomoći učenicima da unaprijede svoja znanja i vještine, no promjene u društvu mijenjaju i obrazovno okruženje pa se znanja i vještine koje su potrebne učenicima također mijenjaju. Ističe se potreba za novim nastavnim programima i modelima nastave koji promoviraju rodnu ravnopravnost. Osobitu pozornost treba posvećivati rodnoj dimenziji u sadržajima nastavnih programa i razvoju općih planova i programa, vodeći pritom računa o interesima djevojčica i dječaka sa svrhom poticanja školskog uspjeha. (Štimac Radin, 2010) Kao i kod drugih područja u sferi obrazovanja, analiza nastavnih programa treba podrazumijevati i razmatranje rodne dinamike. Bitno je uključiti rodno uravnoteženi niz ključnih aktera u analizu i reviziju nastavnih programa. Analize nastavnih programa pokazuju kako su oni opterećeni patrijarhalnim stereotipima o rodnim ulogama muškaraca i žena. (Jelavić, 2008) Sadržaj nastavnog programa stoga treba prilagođavati potrebama učenika i učenica i pobrinuti se da njihovo učenje bude relevantno i odgovarajuće. Slijedom toga, svi nastavni sadržaji mogu imati rodnu dimenziju³ pa primjerice sadržaji nastavnih programa mogu promovirati principe rodne ravnopravnosti i nenasilja fokusirajući se na ljudska prava, a posebno na jednaka prava djevojčica i dječaka.

Osim analize nastavnih programa, potrebno je ispitati i sadržaj udžbenika i drugih nastavnih materijala. Često se ne primjećuje rodna diskriminacija koja je sadržana u tekstovima i slikama za nastavu i učenje. Revizija materijala za nastavu može se provesti pomoću pitanja (Foran, Virdee i sur., 2010):

- Koliko se često prikazuju muški i ženski likovi? (npr. Uključuje li udžbenik iz matematike samo slike i imena dječaka?)
- Kako su muški i ženski likovi prikazani? (npr. Prikazuju li se samo djevojčice koje rade poslove u domaćinstvu?)

³ Rodna dimenzija ističe rodne značajke, označava ili signalizira razliku u pristupu, tumačenju ili artikulaciji spolne/rodne problematike ili određenog spola/roda u njegovoj kontekstualizaciji. Može biti indikator pri analizi društvenih fenomena i procesa, a tiče se položaja žena i muškaraca općenito, odnosno problematike za koju je važno upućivanje na rodni aspekt. (Borić, 2007)

- Kako se prikazuju uloge i odnosi između muškaraca i žena? (npr. Govori li uvijek majka djeci što da rade? Disciplinira li uvijek otac djecu?)
- Koji se pridjevi koriste za opisivanje muških i ženskih likova? (npr. Kaže li se ikada za žene da su jake?)

Obrazovni materijali koji se upotrebljavaju u obrazovnom sustavu trebaju promovirati ravnopravnost, kako bi rodno odgovarajuća nastava bila moguća. Kako bi to bilo ostvarivo, potrebno je poticati nastavnike i nastavnice da analiziraju i propituju obrazovne materijale i na taj način pomognu u otklanjanju stereotipa i diskriminirajućih sadržaja koji se mogu prenositi u materijalima. (Štimac Radin, 2010)

Obrazovni praktičari trebaju procijeniti svijest nastavnika o rodnoj problematici u sklopu šire procjene potreba za obukom nastavnika. Pri planiranju procesa obuke nastavnika bitno je razmotriti ravnotežu između nastavnika i nastavnica, važna je i rodna ravnoteža voditelja obuke nastavnika te je bitno pobrinuti se da stručno usavršavanje za više pozicije pomaže rješavanju rodnih neravnoteža osoblja na višim razinama. Treba se pobrinuti da se podrška i razvoj usmjeren na žene ne shvaća kao „ženski problem“, pa stoga pristup koji uključuje muškarce kao ravnopravne partnere može izgraditi poštovanje i podršku za iskustva žena.

4. Rodno osviještena politika u obrazovanju

Unatoč sve većoj svijesti o neravnopravnosti među spolovima te nastojanjima vlada da se ostvari ravnopravnost, promjene dolaze sporije nego što se to očekuje. Škole, u svojim formalnim i neformalnim programima, i dalje uglavnom prenose znanje, učenje, vrijednosti i iskustva muškaraca. Društvo koje želi biti inkluzivno treba poduzeti svjesne napore kako bi promijenilo stavove i smanjilo razlike među spolovima, a škole u tom procesu imaju ključnu ulogu. Škole zauzimaju jedinstven položaj u zajednici i podizanjem svijesti ispravljaju pogrešne informacije, pružajući na taj način nove modele ponašanja. Školama je potrebna pomoć u provođenju rodno osviještene politike. Ovaj je koncept nov i teško razumljiv većini onih koji rade u nastavi, a uz to se ne odražava niti u politikama niti u praksama koje slijede škole i druge obrazovne ustanove. (Štimac Radin, 2010)

Prema Vijeću Europe (1998, u Rodin, 2003) rodno osviještena politika definira se kao reorganizacija, poboljšanje, razvoj i ocjena političkih zbivanja što čini perspektivu rodne jednakosti sastavnim dijelom politike na svim razinama i svim stupnjevima od strane onih koji je provode. Rodno osviještenu politiku teško je razumjeti bez poznavanja povijesti borbe za prava žena i politike jednakih mogućnosti kao jednog od osnovnih vrijednosnih ciljeva razvoja Europske unije i temelje njene demokracije. (Kučer, 2009) Ideja rodno osviještene politike potječe iz razvojnog programa pomoći i politika, a preuzeta je nakon *Treće svjetske konvencije UN-a o pravima žena* 1985. godine, kao strateški cilj u obliku *Platforme za djelovanje* predložene u Pekingu 1995. godine. (Shaw, 2003) Priznanje dodijeljeno *Platformi za djelovanje* poslužilo je i kako bi se prikazao porast interesa za rodno osviještenu politiku te kako bi se međunarodne organizacije potaknule da osmisle vlastite ideje razvoja i strategija. Od 1996. godine iz motrišta Europske unije koncept rodno osviještene politike funkcionira, s jedne strane, kao „paket mjera“ kojih se sve članice Europske unije moraju pridržavati, a s druge strane kao integracijski instrument koji je ujedno mjera vrijednosti i demokratičnosti svakog društva. (Borić, 2007)

Rodno osviještena politika (eng. *gender mainstreaming*) često se smatra inovativnim konceptom koji obuhvaća više od „tradicionalne“ politike jednakih mogućnosti. (Europska komisija, 2008) Rodno osviještena politika ne uključuje samo ograničene pokušaje da se promiče jednakost pri primjeni posebnih mjera za pomoć ženama, već i mobilizaciju svih općih politika i mjera te „predstavlja sustavno uvođenje politike ravnopravnosti spolova u sve sustave i strukture, politike mjera i programe.“ (Borić, 2007:80) Njen osnovni cilj je preobrazba neravnopravnih društvenih i institucionalnih struktura u ravnopravne strukture, i za muškarce i za žene. (Štimac Radin, 2008.a) Ona je način na koji se razumije rodna problematika i način njene provedbe.

Tijekom posljednjih nekoliko godina pripremljen je niz priručnika o rodno osviještenoj politici, a oni su često usredotočeni na određena područja ili su usmjereni na određene ciljne skupine. (Europska komisija, 2008) Većina priručnika pruža neki okvir ili razlikuje određene faze rodno osviještene politike. Primjerice, koristan okvir za primjenu rodno osviještene politike prikazan je u *Priručniku za rodno osviještenu politiku na sveučilištima*, autora Stevens i Lamoen (2001). Ti priručnici razlikuju četiri alata i skupine elemenata: mjerenje i nadzor, provedbu i organizaciju, izgradnju svijesti i odgovornosti te provjeru politike s obzirom na njezine učinke na spolove i ocjenjivanje. (Europska komisija, 2008) Korisne informacije se mogu naći i u vodičima koji opisuju različite faze procesa procjene učinka na spolove.

Osnovna početna točka za razmišljanje o rodno odgovarajućem programiranju obrazovanja je činjenica da je obrazovanje osnovno ljudsko pravo za sve pojedince. Kako i navodi Štimac Radin (2011.a), uklanjanje stereotipa i uvođenje rodno osjetljivog obrazovanja u cjelokupni obrazovni sustav jedan je od preduvjeta za izgradnju nediskriminirajućih rodni stavova u društvu. Rodno osviještena politika u obrazovanju znači aktivno bavljenje pitanjima ravnopravnosti spolova i dosljedno primjenjivanje perspektive ravnopravnost spolova u svim fazama razvoja i provedbe politika, planova i nastavnih programa. Uspjeh provođenja politike ovisi o uključivanju svih dionika u školskom sustavu. Rodna ravnopravnost u obrazovanju odnosi se na različite potrebe djevojčica i dječaka te osigurava njihovo sudjelovanje i uspjeh u okruženju za učenje. Ona podrazumijeva restrukturiranje kulture, politika i praksi u obrazovnim intervencijama kako bi se ostvarile različite potrebe i kapaciteti učenika i učenica. Prema Foran, Virdee i sur., (2010), rodno odgovarajuće obrazovanje:

- rješava rodne prepreke tako da sve djevojčice i dječaci, žene i muškarci mogu učiti;
- poštuje razlike zasnovane na rodu i priznaje da je rod, uz starosnu dob, etničku pripadnost, jezik, onesposobljenost i religiju, dio identiteta učenika;
- omogućava obrazovnim strukturama, sistemima i metodologijama da budu osjetljivi prema svim djevojčicama i dječacima;
- stalno se razvija kako bi se zatvorili jazovi rodne neravnopravnosti i otklonila rodna diskriminacija.

Rodno odgovarajuće obrazovanje ima neizmjernu važnost ukoliko se želi postići obrazovanje za sve koje naglašava da se vodi računa o ravnomjernoj rodnoj zastupljenosti. To se odnosi na tematske sadržaje, kreiranje udžbenika i radnih materijala, njihovo ilustriranje, korištenje jezika, kao i sam proces izvođenja nastave i odnos prema učenicima i učenicama. (Jelavić, 2008) Posebice je važno da tijela i pojedinci koji su odgovorni za provedbu politika na svim razinama obrazovnog sustava budu svjesni načela koja su u pozadini rodno osviještene politike, kao i obaveze da se ravnopravnost spolova provede u stvarnost. Ukoliko se oni ne odluče za cilj, ravnopravnost spolova će uvelike ostati na razini nastojanja, a većina će škola nastaviti primjenjivati stereotipne pretpostavke o rodni ulogama koje su duboko institucionalizirane, sa štetni posljedicama i za muškarce i žene u ulogama koje trebaju igrati u privatnoj i javnoj sferi. Postoji veliki broj istraživanja koja pokazuju da zakoni sami po sebi neće osigurati da djevojčice, nakon što završe svoj obrazovni put, budu jednako dobro pripremljene za ravnopravno sudjelovanje kao i njihovi muški kolege. (Štimac Radin, 2010)

Zakone stoga treba pratiti niz strategija i mjera koje treba aktivno promicati i ocjenjivati kako bi se pratio napredak provedbe rodno osviještenih politika.

Proučavanjem literature može se zaključiti kako je koncept rodno osviještene politike pozitivno osmišljen, međutim u praksi nije dovoljno jasan i razrađen. Jedan od problema je pitanje stvarne provedivosti ovakva koncepta u duboko centraliziranim sustavima ako znamo da je koncept učinkovit ukoliko se primjenjuje i provodi odozdo prema gore, to jest od lokalne ka nacionalnoj razini. (Kučer, 2009) Ovaj je problem posebice izražen u Hrvatskoj budući da je provedba politike promicanja ravnopravnosti spolova i uspostave institucionalnih mehanizama započela od nacionalne razine, te nakon nešto više od desetljeća tek rijetke lokalne zajednice razumiju i provode određene razine primjene koncepta rodno osviještene politike. Poseban izazov čini provedba rodno osviještene politike na lokalnoj razini te ravnomjerno uključivanje žena i muškaraca u oblikovanje, provedbu i evaluaciju rodno dimenzioniranih politika. Neovisno o tome što je uspostavljen institucionalni okvir za provedbu rodno osviještene politike koji uključuje postojanje povjerenstava i tijela u svim županijama, ne može se govoriti o potpuno učinkovitoj provedbi rodno osviještene politike. Imenovana tijela u većini imaju radno-savjetodavnu ulogu, osobito na lokalnoj i regionalnoj razini, a njihov utjecaj na javne politike i provedbu načela ravnopravnosti spolova u biti je marginaliziran i nedovoljno učinkovit.

4.1. Rodna ravnopravnost u nastavnoj praksi

Kako bi se moglo govoriti o rodnoj ravnopravnosti u nastavnoj praksi, neophodno je definirati pojam roda, a slijedom toga i pojam spola. Prema određenju Borić (2007), koncept roda odnosi se na društvene razlike između žena i muškaraca, razlike koje su naučene, koje se mijenjaju s vremenom i koje imaju širok raspon varijacija unutar jedne kulture i između kultura. Ručević (2010) definira rod kao društveno i kulturno oblikovanje biološkog spola, koje ovisi o shvaćanju zadataka i uloga pripisanih ženama i muškarcima u javnom i privatnom životu. Rod se objašnjava i kao društveno-kulturalni koncept kojim se pridaje značenje razlici spolova, kao tvorbeni element društvenih odnosa koji se temelje na uočenim razlikama između spolova te kao primarni način označivanja odnosa moći. (Wallach Scott, 2003, u Borić, 2007) Kulturno uvjetovana rodna podjela na žensko i muško uspostavljena je na hijerarhijskom načelu te povratno djeluje na društvene odnose spolova u određenoj zajednici. Cesar (2005) ističe kako je rod konstitutivni element društvenih odnosa koji se bazira na percipiranoj razlici između spolova. Ljudi se rađaju kao pripadnici muškog ili ženskog spola, ali socijalizacijom uče i usvajaju prikladna ponašanja i aktivnosti s obzirom na pripadnost određenom spolu.

Važno je stoga naglasiti i definiciju spola, a prema Borić (2007) spol se definira kao društvena i zakonska klasifikacija bioloških značajki koja osobe dijeli na samo dvije kategorije, na muški i ženski spol. Ljudi se rađaju kao pripadnici muškog i ženskog spola među kojima postoje određene biološke razlike; hormoni, tjelesna građa i sl. Spol je dakle društveno imenovanje biološke karakteristike na osnovu genitalija po rođenju. (Ručević, 2010) U hrvatskoj komunikacijskoj praksi termin spol često pokriva i značenje termina rod, no teorijska argumentacija o spolu i rodu ne smije se zanemariti. Jedan od razloga nedovoljne značenjske razdvojenosti je i ukorijenjena uporaba termina spol i u značenju roda. Slijedom navedenog, uočljivo je kako je spol biološki zadan, dok je rod društveno konstruiran. Rađamo se spolno različiti, ali načini na koji živimo spolne uloge bivaju društveno određeni. (Zrinščak, 2003) Pod utjecajem okoline djeca uče kako biti djevojčice i dječaci koji će postati žene i muškarci. Kroz odgoj djeca uče prikladna ponašanja, stavove, uloge i aktivnosti te ta naučena ponašanja čine rodni identitet⁴ i određuju rodne uloge⁵.

Sva društva imaju određena očekivanja od muškog i ženskog roda koja sačinjavaju rodne uloge, koje postaju društvene smjernice za ponašanje svakog pojedinog roda. Rodne uloge odražavaju odnose između žena i muškaraca u društvu te predstavljaju očekivanja o rodnoj podjeli rada i normama za interakciju među rodovima. Rodne uloge usko su povezane sa stereotipima koji su često u funkciji reproduktivnih uloga muškaraca i žena. Pojedinci koji izlaze ili pokušavaju izaći iz svojih stereotipnih rodnih uloga nailaze na neodobravanje okoline i pokušaje da ih se smjesti u „mušku“ ili „žensku“ kutiju jer predstavljaju potencijalnu opasnost za društvo zbog mijenjanja ustaljenih rodnih normi. (Cesar, 2005) Muškarci i žene zbog svojih različitih rodnih uloga i odgovornosti imaju različita iskustva i potrebe, pa tako biraju različita zanimanja i aktivnosti te imaju različite mogućnosti u društvu i ekonomskom svijetu. Usvajanje rodnih uloga odvija se u društvenom kontekstu, a započinje od samog rođenja kupovinom različite odjeće i igračaka. Dječaci se potiču pri aktivnostima za koje se smatra da otkrivaju muške crte, a djevojčice pri aktivnostima koje otkrivaju njihove ženske osobine. (Hodžić, Bijelić, Cesar, 2003) Tako se dječacima najčešće kupuju automobili, sportska oprema i mehaničke igračke, dok se djevojčicama kupuju lutke, kuće za lutke ili pribor za kuhanje i uljepšavanje.

⁴ Osjećaj pripadanja neke osobe muškom odnosno ženskom rodu, a koji je rezultat kombinacije genetskih utjecaja i utjecaja okoline te načina na koji osoba doživljava svoju muškost i muževnost, odnosno ženskost i ženstvenost, ili podvojenost. (Štimac Radin, 2011.b)

⁵ Rodne uloge su naučena ponašanja u određenom društvu/zajednici ili nekoj drugoj posebnoj skupini, a koja uvjetuju vrstu aktivnosti, poslova i odgovornosti koje se doživljavaju kao muške odnosno ženske. (Štimac Radin, 2011.b)

Značajni dio socijalizacije odvija se u školama. Može se reći da je škola, uz obitelj, najznačajniji čimbenik u procesu učenja rodni uloga i obrazaca ponašanja, usvajanja stajališta i vrijednosti. (Jelavić, 2004) Od samog polaska u školu djeca vide muškarce na položajima autoriteta i dominacije. (Richmond-Abbott, 1983, u Ručević, 2010) Kako bi pridobili pozornost tijekom nastave, dječaci se često ponašaju agresivno i neposlušno, dok se djevojčicama poklanja pozornost kada su tihe i mirne, čime nastavnici nagrađuju učenike i učenice za ponašanja koja su u skladu s njihovim očekivanjima kako bi se pojedini rod trebao ponašati. Istraživanje rodni uloga u adolescenciji provedeno u Hrvatskoj pokazalo je da su odabiri nekih škola i slobodni aktivnosti nepoželjni za pojedini spol, primjerice bavljenje baletom za mladiće odnosno nogometom za djevojke, ili odabir tradicionalno muške srednje škole za djevojke. (Jugović, Kamenov, 2011) Krute rodne uloge mogu onemogućiti izbor pojedinca i ograničavati potencijale, kako žena, tako i muškaraca. Promicanje nediskriminirajućih rodni uloga u svim sferama života, poput obrazovanja, izbora zanimanja i zaposlenja predstavlja nužan doprinos ravnopravnosti spolova. (Štimac Radin, 2011.b)

Rodna ravnopravnost podrazumijeva uživanje istog statusa od strane muškaraca i žena i jednake uvjete za realizaciju svih svojih potencijala. (Cesar, 2005) Postizanje ravnopravnosti podrazumijeva prepoznavanje činjenica da su postojeći društveni, ekonomski i politički sistemi ovisni o rodu. Temelj za postizanje rodne ravnopravnosti u području odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj predstavlja *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi* kojim se definiraju ciljevi odgoja i obrazovanja, a *Nacionalnim okvirnim kurikulumom za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obavezno i srednjoškolsko obrazovanje (NOK)* iz 2010. godine istaknuto je značenje nediskriminacijskih pristupa u nastavnim planovima i programima. (Štimac Radin, 2011.a) Jedno od temeljnih načela NOK-a je uklanjanje i smanjivanje neravnopravnosti i predrasuda, što je od iznimne važnosti za postizanje rodne ravnopravnosti u obrazovnoj praksi i nastavi. Pod rodnom ravnopravnošću u nastavi podrazumijeva se nastava u kojoj nastavnici i nastavnice potiču razgovore o ravnopravnosti muškaraca i žena, kritički pristupaju rodno stereotipnim prikazima likova u udžbenicima, jednako se ponašaju prema djevojčicama i dječacima i ukazuju im da ih njihova rodna pripadnost ne smije kočiti u daljnjim izborima obrazovanja i karijere. (Baranović, Jugović, Doolan, 2008)

U skupinu često istraživanih obrazaca reprodukcije rodne neravnopravnosti u nastavnoj praksi ulaze odnosi i interakcija nastavnika/ca i učenika/ca u školi i razredu. Škola je prostor gdje se nastavnici/ce i učenici/ce svakodnevno susreću sa socijalnim, ekonomskim, kulturnim i rodni podjelama te je u tom kontekstu „jedno od središnjih pitanja stvarna mogućnost artikuliranja i izražavanja obrazovnih potreba i interesa pojedinaca/ki, pri čemu posebno mjesto

pripada upravo školi i razredu.“ (Baranović, 2011:41) Koliko će učenici/ce izražavati svoje interese i zastupati svoja stajališta u školama ovisi o njihovoj percepciji doživljenog iskustva u školi. Škole tako mogu biti mjesta koja pružaju prostor za izražavanje i ostvarivanje individualnih interesa i mogu pružati podršku, ali isto tako mogu biti i mjesta gdje su učenici i učenice izloženi različitim pritiscima, uključujući i one na temelju spola. Osim vidljivih rodni razlika koje su prisutne u nastavnim programima, školskim pravilima i sl., postoje i brojni nevidljivi načini kojima se u školi konstruiraju razlike u rodnim ulogama, a oni su prema Baranović (2011): pohvale, kritike i podjele različitih poslova na temelju spola, npr. fizičkih poslova dječacima, a uređenja škole djevojčicama.

U Hrvatskoj se, kao i u mnogim drugim europskim zemljama, bilježi kontinuirani trend povećanja obrazovanja žena. U razdoblju od 1990. do 2009. godine znatno je porastao broj promoviranih magistrica (58%) i doktorica znanosti (53%). (Baranović, 2011) Udio žena koje se upisuju (56,3%) i onih koje završavaju stručne (55%) i sveučilišne studije (60%) zamjetno je veći od udjela muškaraca u ukupnom broju upisanih i diplomiranih na visokim učilištima. (Vorkapić, Janjić, 2013) Slika o rodnoj osjetljivosti obrazovanja mijenja se kada se promatra spolna struktura srednjeg i visokog obrazovanja prema vrstama škola i području studija. Značajne spolne razlike postoje već i na razini srednjoškolskog obrazovanja pa djevojke čine većinu populacije među učenicima koji završe gimnaziju (62,7%) i umjetničku školu (71,7%), dok u industrijskim i obrtničkim školama prevladavaju dječaci (62,5%). (Vorkapić, Janjić, 2013) Iako se još uvijek može govoriti o školama u kojima su pretežno zastupljene učenice (npr. ekonomske i medicinske škole) i o školama u kojima su pretežno zastupljeni učenici (npr. strojarstvo-brodogradivne, elektrotehničke, graditeljske škole), tijekom 2000-ih godina opaža se lagan porast broja učenica u strojarskim i elektrotehničkim školama. (Baranović, 2011) No promatranjem podataka o strukturi srednjih škola u cjelini, može se reći kako ona još uvijek reflektira rodno tradicionalnu sliku obrazovanja što je posebice vidljivo upravo na razini srednjoškolskog obrazovanja, budući da je to vrijeme kada prestaje obavezno obrazovanje i kada učenici i učenice donose odluke o budućem obrazovnom i profesionalnom putu. Spolna dihotomizacija obrazovanja nastavlja se i na razini visokog obrazovanja. Žene su tako podzastupljene u računarstvu i inženjerstvu, a ima ih u većem broju u društveno-humanističkom području, obrazovanju, zdravstvu i socijalnoj skrbi. (Baranović, 2011) Dosljedno provođenje „ženskih“ i „muških“ obrazaca školovanja kroz cijelu vertikalnu obrazovanja upućuje na činjenicu da je školski sustav u Hrvatskoj još uvijek nedovoljno rodno osjetljiv, unatoč poboljšanju u području obrazovanja žena. Moguće je istaknuti kako ovaj zaključak precjenjuje moć obrazovanja bez da uzima u obzir društvene faktore i činjenicu da je hrvatsko društvo u

mnogim aspektima rodni pitanja tradicionalno, što se reflektira i u obrazovanju. No, čak i da se društvena uvjetovanost obrazovanja uzme u obzir, ne mogu se zanemariti podaci da i sam školski sustav reproducira rodne nejednakosti i da je odgovoran za njihovu stalnost. Tradicionalna rodna svijest duboko je ukorijenjena u razmišljanjima ljudi i treba uložiti dodatne napore da se ona promijeni, i to ne samo kada je riječ o muškarcima, nego i o ženama i mladima koji također nisu posve imuni na rodnu diskriminaciju.

Iako su djevojčice češće lišene jednakog pristupa mogućnostima obrazovanja, i dalje je važno upozoravati i na neravnopravnosti i prepreke u obrazovanju s kojima se suočavaju dječaci. (Foran, Virdee i sur., 2010) Ukoliko je fokus samo na djevojčicama, pregled rodne problematike nije potpun. Na taj se način mogu previdjeti diskriminacije kojoj su izloženi dječaci, kao i njihovi potencijalni pozitivni doprinosi unaprjeđenju rodne ravnopravnosti. Promjene koje se uvode u obrazovanje kako bi se bolje odgovorilo na specifične potrebe dječaka i djevojčica, često su iste ili slične promjenama koje se uvode kako bi se svima pružilo kvalitetnije obrazovanje. Svaka promjena koju nastavnici mogu uvesti i koja promovira rodnu ravnopravnost u nastavnoj praksi, unaprijediti će sveukupnu kvalitetu obrazovanja.

4.2. Rodni stereotipi u obrazovanju

Diskriminacija i neravnopravnost žena ugrađene su u vrijednosti koje usvajamo odgojem u obitelji, kao i tijekom obrazovanja, a najčešće se prenose putem stereotipa. (Jelavić, 2008) Stereotipi su, kako ističe Borić (2007), generalizirani stavovi o nekoj drugoj, ali i vlastitoj skupini. Vrkaš (2001, u Jelavić, 2004) navodi da stereotipi kao „uskogrudne slike u našoj glavi“ predstavljaju iskrivljena znanja, stajališta ili vjerovanja o sebi, odnosno drugima. Najčešće obuhvaćaju fizičke i psihičke karakteristike za koje se pretpostavlja da određuju prije svega nekog/u pojedinca/ku, a potom i cijelu grupu kojoj pripadaju. Stavovi o našoj vlastitoj grupi najčešće su pozitivni, dok su stavovi o drugim grupama najčešće negativni, iako je moguća i drugačija situacija. Kada govorimo o muškom ili ženskom spolu i njihovim odnosima, nailazimo na mnogo stereotipa; to su tzv. rodni stereotipi koji predstavljaju iskrivljene slike ili predodžbe koje jedna skupina ljudi ima o nekoj drugoj. (Ručević, 2010) Rodni stereotipi prate pojedinca od samog rođenja, putem prvih socijalizacija i prvih odnosa s najbližima, čemu u prilog govore i razne konotacije koje pridajemo određenom spolu, a neke od njih navodi i Sobol (2010): „To nije za djevojčice.“, „Gle njega! Pravi je dečko!“, „Dječaci se igraju drugačije, djevojčice drugačije.“, „Dječaci se vole tući.“, „Djevojčice su plačljive i slabije.“ i sl. Mušanović i Vrcelj (2011) navode kako su rodni stereotipi kognitivne strukture, okviri konzistencije znanja i vjerovanja o posebnim socijalnim grupama (skupina muškaraca i žena).

Temeljem rodnih stereotipa skloni smo svim pripadnicima određenog spola pripisati izvjesno obilježje neovisno o tome ima li član skupine to obilježje ili nema.

Društvo je izgrađeno na raznim oblicima stereotipa pa stoga nije iznenađujuće da se oni reproduciraju i u odgojno-obrazovnom sustavu. Obitelj je najutjecajnije socijalno okruženje, a njene karakteristike utječu na stjecanje znanja o rodniim ulogama i stereotipno tipiziranim ponašanjima. (Hodžić, Bijelić, Cesar, 2003) Obiteljski odgoj na dijete prenosi sve preuzete obrasce ponašanja koji predstavljaju očekivanja i navike uže ili šire društvene zajednice u kojoj pojedinac živi. Ti se obrasci temelje na raznim vrstama tradicija i ustaljenim modelima ponašanja koji mogu biti pozitivni u smislu formiranja budućeg života djeteta, ali isto tako mogu biti i negativni u smislu tvrdoglava zadržavanja postojećeg i manjka potrebe prepoznavanja novog i različitog. I sami roditelji najčešće smatraju da su dječaci suroviji, bučniji, poduzetniji, sposobniji braniti se, a curice urednije, čišće, mirnije, suzdržanije i boljeg vladanja. (Ručević, 2010) Većina roditelja potiče djecu na ponašanja tipična za njihov spol. U dječjoj se svijesti tada javlja podjela na muška i ženska zanimanja i aktivnosti te i sami vršnjaci kažnjavaju među sobom rodno neprikladne aktivnosti i to u većoj mjeri kod dječaka nego kod djevojčica. (Ručević, 2010) Prva prilika da se dijete susretne s drugačijom i formaliziranom vrstom odgojnog pristupa događa se pri upisu u neku od primarnih odgojno-obrazovnih ustanova, gdje se stvara prostor za usvajanje novih znanja i društvenih ponašanja.

Široko je rasprostranjena pretpostavka da su dječaci inteligentniji od djevojčica, da imaju veći potencijal za akademski uspjeh općenito, a posebice u matematici i prirodoslovnim znanostima. Spomenuta pretpostavka da su dječaci bolji u analitičkom mišljenju često je praćena stereotipnim mišljenjem da su djevojčice bolje u opservaciji, socijalnim vještinama, jezicima i umjetnosti. (Liu, 2006, u Baranović, 2011) Razne teorije pokušavaju objasniti zašto djevojčice u pravilu postižu slabije rezultate na standardiziranim matematičkim testovima. Neki ljudi smatraju kako postoji hormonski uzrokovana razlika između mozga dječaka i djevojčica, dok drugi pak smatraju kako se prema djevojčicama postupa drugačije nego prema dječacima te da je to razlog lošijih rezultata kod djevojčica. (Preuschoff, 2004) Na početku puberteta smanjuje se zanimanje djevojčica za matematiku te ih to dovodi u nepovoljan položaj, budući da je matematika temelj mnogih znanstvenih područja. Pored toga što djevojčice ne vole matematičke predmete, neke prihvaćaju i predrasude istaknute u svom društvu. Ako se društvo drugačije odnosi prema djevojčicama kada se radi o matematici i ako se manje očekuje od njih, one će postizati i slabije rezultate, odnosno vidljivo je samoispunjavajuće proročanstvo. (Preuschoff, 2004) Rodni stereotipi „hrane“ mušku moć borbe i guraju dječake u „natjecateljsku modu“, dok su djevojčice, s druge strane, često u razredu samo promatrači. (Pavalko, Gentzler,

1995, u Vrcelj, 2014) Iz navedenog proizlazi važnost poticanja djevojčica u jednakoj mjeri u kojoj se potiču dječaci, kako u području matematike, tako i u svim drugim područjima. Djevojčice mogu postizati dobre rezultate u matematici, baš kao i dječaci, radi se samo o tome što se očekuje od njih te što one u skladu s tim očekivanjima očekuju od sebe. S obzirom na široko rasprostranjeno vjerovanje unutar obrazovnog sustava da su dječaci u matematici bolji od djevojčica, treba na umu imati tri povezana stajališta koja opravdavaju takva vjerovanja (Pinto, 2001, u Vrcelj, Mušanović, 2011):

- matematiku se danas, barem u nekim zemljama, vidi kao neupitan ključ za društveni uspjeh i, kao rezultat takve situacije, matematiku se smatra instrumentom za društvenu selekciju;
- u većini zemalja, djevojčice imaju tendenciju biranja akademskih studija i karijera koje ne zahtijevaju više od osnovnog poznavanja matematike;
- većina istraživanja jasno pokazuje da djevojčice i dječaci ne ostvaruju jednake rezultate iz matematike.

Indikativne su i razlike u obrazloženjima uspjeha i neuspjeha kod djevojčica i dječaka, pri čemu se uspjeh dječaka često pripisuje njihovim sposobnostima, dok se uspjeh djevojčica pripisuje marljivosti i poslušnosti. (Baranović, 2011) Eccles i sur. (1994, u Baranović, 2011) u svojim su istraživanjima na primjeru matematike pokazali da nastavnici/ce svojim stavovima o različitim sposobnostima i očekivanjima od učenika i učenica utječu na obrazovne odluke. Rezultati tih istraživanja upozoravaju da je problem u činjenici što učenici i učenice prihvaćaju stereotipna uvjerenja o uspješnosti i neuspješnosti u pojedinim nastavnim predmetima koja im prenose nastavnici i nastavnice. Takva ponašanja u konačnici rezultiraju time da mnoge djevojčice ne odabiru škole i zanimanja u kojima su matematički i prirodoslovni predmeti važni, iako su talentirane za njih.

Za rodnu komunikaciju u razredu i školi presudnu ulogu ima odnos nastavnika/ca prema dječacima i djevojčicama. Istraživanja pritom upućuju kako je važno kakav koncept žene i muškarca imaju nastavnici/ce i kako vide njihov rodni identitet i ulogu. (Baranović, 2011) Nastavnička uvjerenja o razlikama u sposobnostima i različita očekivanja od dječaka i djevojčica pokazala su se problematičnima. Razlikovanje akademskih potencijala djevojčica i dječaka često je praćeno razlikama u njihovoj podršci koja se očituje u različitim kriterijima ocjenjivanja te u kritici i pohvali učenika i učenica. Liu (2006, u Baranović, 2011) navodi zanimljive analize u tom kontekstu; one pokazuju da se dječacima često govori da su „sjajni“, „blistavi“, „jedinstveni“, „daroviti“ i sl., dok se djevojčice ozbiljno podcjenjuje. Vrcelj (2014)

ističe kako dječaci, u prosjeku, koriste bilo kakvu vrstu poticaja kako bi privukli pozornost nastavnika, a djevojčice strpljivo čekaju priznanje. Dječacima se također češće nego djevojčicama postavljaju izazovnija pitanja, nastavnici su s njima strpljiviji i duže čekaju njihove odgovore te ih više potiču tako što im govore da mogu riješiti postavljene zadatke. (Sadaker, Sadaker, 1994, u Baranović, 2011) Shodno navedenom, vidljivo je kako u školama i danas postoji rodno „obojena“ kultura koja na razne načine potiče ženske i muške obrasce socijalizacije, pridonoseći time zadržavanju tradicionalne rodne svijesti i reprodukciji tradicionalnih rodnih uloga.

Iako djevojčice tijekom obrazovanja generalno postižu bolji akademski uspjeh od dječaka, i u „školi su djevojčice ispred dječaka iste dobi u mnogim područjima te se lakše prilagođavaju školi, brže uče čitati i pisati“ (Preuschhoff, 2004:111), ne prati ih odgovarajući profesionalni uspjeh. U situacijama kada muškarci i žene imaju ista ili slična obrazovna postignuća, muškarci će općenito brže napredovati. (Vrcelj, 2014)

Analizom relevantne literature uočljivo je kako rodni stereotipi nisu rijetkost u nastavnom planu i programu, kao ni stavovi nastavnika koji potkrepljuju stereotipe te administrativne prakse koje nisu naklonjene djevojčicama. Stereotipi se uočavaju i u obrazovnim materijalima, u nedostatku rodne osviještenosti kod učiteljica i učitelja te u podijeljenim očekivanjima o mogućnostima učenika i učenica i prikladnim područjima obrazovanja s obzirom na spol. Sve navedeno vodi u diferencirane profesionalne izbore i potencijalno nejednake buduće izgleda. (Štimac Radin, 2006.a) Važno je usredotočiti se na suprotstavljanje rodnim stereotipima u ranoj životnoj dobi pružanjem osvještavajuće poduke profesorima, učenicima i studentima te ohrabrivanjem muškaraca i žena da istražuju netradicionalne putove obrazovanja. Obrazovni sustav treba mladim ljudima omogućiti stjecanje primjerenih kvalifikacija.

5. Analiza udžbenika za hrvatski jezik i književnost

Putem udžbenika društvo prenosi mladima ideje koje leže u osnovi društvenog sistema. (Hodžić, Bijelić, Cesar, 2003) Oni tako prenose društveno prihvaćena mišljenja i ponašanja te se, pored ostalog, prenose i modeli prema kojima mladi usvajaju rodne uloge. Način prikazivanja muškaraca i žena, posebice u udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima koja se koriste u hrvatskom obrazovnom sustavu, može imati presudne učinke u oblikovanju stavova

djece, a kasnije i odraslih ljudi koji najčešće zadržavaju stavove formirane utjecajem odgoja i obrazovanja. (Lukač Koritnik, 2010) Razloge zanemarivanja ženskog autorstva i uopće ženskih tragova u kulturi i povijesti dijelom valja tražiti u kriterijima za odabir udžbeničkih sadržaja i njihovu vrednovanju. (Janušić, 2008) Važno je autore i autorice školskih udžbenika učiniti svjesnima potrebe da ravnopravnost spolova bude jedan od kriterija kvalitete u njihovoj proizvodnji i razvoju. Poticanje nastavnika i nastavnica na analizu i propitivanje sadržaja udžbenika utječe na uklanjanje stereotipa koji udžbenici mogu prenositi u svojim sadržajima i jeziku te je stoga analiza samih udžbenika i njihove rodne osjetljivosti od neizmjerne važnosti. (Štimac Radin, 2010)

Udžbeničkim standardom iz 2007. godine propisana je rodna osjetljivost jezika i sadržaja, a daljnji pomak u tom području postignut je usvajanjem *Zakona o akademskim i stručnim nazivima i akademskom stupnju* 2007. godine prema kojem postoji obveza navođenja stručnih naziva i akademskih stupnjeva u muškom i u ženskom rodu. (Štimac Radin, 2011.a) Donesen je i *Pravilnik o sadržaju i obliku svjedodžbi i drugih javnih isprava te pedagoškoj dokumentaciji i evidenciji u školskim ustanovama* kojim se postupa u skladu s propisanim jezičnim standardima za sadržaje svjedodžbi i učeničkih knjižica. (Štimac Radin, 2011.a) Kvaliteta udžbenika i dopunskih nastavnih sredstava značajno je unaprijeđena donošenjem *Zakona o udžbenicima za osnovnu i srednju školu* od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta. Prema navedenom *Zakonu*, udžbenik čiji je sadržaj protivan *Ustavu* Republike Hrvatske i koji je neprimjeren u vidu ljudskih prava, temeljnih sloboda i odnosa među spolovima, ne može biti odobren.

Istraživanja udžbenika bitno je spomenuti jer su oni socijalizacijski instrument koji utječe na rad nastavnika i nastavnica i oblikuje rodnu svijest učenika/ca. Problematika rodne nejednakosti u čitankama važna je za hrvatski obrazovni kontekst, no unatoč tome, znanstvena istraživanja na tom području su u Hrvatskoj malobrojna te su uglavnom analizirani udžbenici iz povijesti i književnosti. Srednjoškolski udžbenici odraz su obrazovnog sustava koji i dalje inzistira na enciklopedijskim količinama podataka i zastarjeloj metodici. (Janušić, 2008) Sadržaji udžbenika su tako vjerna slika patrijarhalnih vrijednosti društva s velikim brojem stereotipa koji se ne dovode u pitanje, odnosno ne postoji kritički odmak spram njih. (Jelavić, 2004)

Analize rodne osjetljivosti čitanki iz hrvatskog jezika za osnovne škole i gimnazije, provedene krajem 90-ih godina, ukazale su na njihovu nedovoljnu rodnu osjetljivost. (Baranović, 2011) Žene su u analiziranim čitankama višestruko marginalizirane (kao autorice tekstova, kao likovi o kojima se piše i sl.) i prikazane na stereotipan način, kao majke i

odgajateljice. Iako su uočeni pomaci u tradicionalnom pristupu ženama i muškarcima, analize udžbenika književnosti provedene polovicom 2000-ih pokazale su da i noviji udžbenici promoviraju tradicionalne oblike rodni uloga kao obrasce za ponašanje učenica i učenika u odrasloj dobi. (Baranović, Jugović, Doolan, 2008)⁶ Iako malobrojna, istraživanja rodni karakteristika obrazovanja u Hrvatskoj ukazuju na temeljne aspekte njegove rodne neosjetljivosti, poput tradicionalnog pristupa prikazivanju žena i muškaraca u udžbenicima, ali i prisutnosti rodne diskriminacije na samoj nastavi. (Baranović, 2011)

Književnost je predmet u kojem se najčešće govori o muškim i ženskim likovima u različitim situacijama te je stoga u ovom radu prikazana analiza dva udžbenika iz književnosti (čitanke). Navedeni udžbenici pružaju širi sadržajni okvir za analizu rodni konstrukata od udžbenika iz drugih nastavnih predmeta koji su usmjereni na prikazivanje pojedinih i specifičnih dimenzija čovjeka i društva. Kako navodi Baranović (2000), u Hrvatskoj je analiza čitanki značajnija jer one predstavljaju jedno od najčešće korištenih nastavnih sredstava u školama. Rodno osjetljivim čitankama smatraju se čitanke kod kojih je broj autora i autorica tekstova i dodataka u tekstovima ujednačen, kod kojih su pitanja za diskusiju formulirana u oba roda ili se učenicima i učenicama obraćaju u neutralnoj formi, kod kojih su likovi prikazani na rodno nestereotipnan način, te kod kojih se stereotipni prikazi propituju popratnim pitanjima uz tekst. (Baranović, Jugović, Doolan, 2008) Primjetno je kako su autori koji sastavljaju i oblikuju udžbenike za hrvatski jezik i književnost upućeni u propise i zahtjeve za promicanje ravnopravnosti spolova, no rodno osjetljivi sadržaji i žensko autorstvo uvodi se nedosljedno, neujednačeno i površno. (Janušić, 2008) Tako je primjetno kako se već desetljećima uvriježeni sadržaj djela ne dopunjuje najnovijom književnošću, dok odmaci u teorijskom pristupu nisu značajni.

5.1. Tematska analiza sadržaja udžbenika

Prilagođavanje udžbenika aktualnim društvenim okolnostima, promicanju demokratskih vrijednosti i težnjama za reformom školstva, intrigantna je stavka za proučavanje. (Janušić, 2008) Tema koja se istražuje u ovoj analizi važna je za hrvatski obrazovni kontekst i provedbu rodno osviještene politike. Naime, jedan od ciljeva *Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova za razdoblje od 2011. do 2015.* jest uvođenje rodno osjetljivog odgoja

⁶ Prva spomenuta analiza rodne osjetljivosti udžbenika književnosti provedena je 1999. godine na udžbenicima za osnovno obrazovanje i gimnazije. Drugo je istraživanje provedeno u razdoblju od 2005.-2007. godine na udžbenicima za osnovnu školu primjenom iste istraživačke matrice. U drugom je istraživanju provedena i anketa o rodnoj osjetljivosti udžbenika i nastave književnosti s nastavnicima hrvatskog jezika i književnosti koji predaju u 8. razredima u različitim dijelovima Hrvatske te s učenicima 8. razreda iz škola u Zagrebu. (Baranović, 2011)

i obrazovanja u cjelokupni obrazovni sustav uz uklanjanje rodnih stereotipa iz udžbenika i nastavnih planova i programa te provođenje sustavne edukacije o ravnopravnosti spolova za nositelje i nositeljice odgojno-obrazovnog procesa. (Štimac Radin, 2011.a) Rezultati proizišli iz ove analize mogu tako biti korisni prilikom izrade programa za stručno usavršavanje iz područja ravnopravnosti spolova za nositelje i nositeljice odgojno-obrazovne djelatnosti u školama te pri izradi rodno osjetljivog programa profesionalnog informiranja i usmjeravanja učenika i učenica.

Kada je riječ o analizi udžbenika i zastupljenosti žena u njima, može se reći da postoje dva glavna tipa analize; kvantitativne analize sadržaja udžbenika i diskurs analize. (Baranović, 2000) Kvantitativna analiza sadržaja, koja je i korištena prilikom analize prikazane u radu, pokazuje koliko su žene u odnosu na muškarce zastupljene u udžbenicima (kao autori udžbenika i tekstova, koliko su često tema tekstova) i kroz koje su dimenzije predstavljene u udžbenicima (profesionalne uloge, obiteljske uloge).

Cilj analize je ispitati koliko su čitanke iz književnosti za srednju školu rodno osjetljive, te ispitati sadržaj čitanki i uočiti rodnu ujednačenost u autorstvu čitanki, njihovih tekstova i priloga. Analizirani su udžbenici za hrvatski jezik i književnost: „Čitanka 1“, za prvi razred četverogodišnje srednje strukovne škole, autora Horvatek Modrić, D., Križan-Sirovica, R., Ćurić, M., Šepac Dužević, S. i Gazzari Ž., Školska knjiga, 2014. te „Čitanka 2“, za drugi razred četverogodišnje srednje strukovne škole, autorica Horvatek Modrić D., Križan-Sirovica R. i Čubrić M, Školska knjiga, 2014. Analiza sadržaja čitanki provedena je primjenom konstruirane istraživačke matrice preuzete od Baranović (2000). Aspekti čitanki koji su analitički obuhvaćeni matricom su: 1. opće formalne osobine čitanki i metodička opremljenost i 2. rodna obilježja čitanki (npr. zastupljenost muškaraca i žena u tekstovima i ilustracijama).

Analiza čitanki, prema uzoru na istraživanje provedeno u okviru regionalnog projekta *Rodno osjetljive čitanke i razredna praksa u regiji Balkana* (rujan 2005. - rujan 2007.), provedena je na dvije razine: na razini osnovnog teksta i na razini teksta u širem smislu. (Baranović, Jugović, Doolan, 2008) Osnovni tekst čini tekstualni dio čitanki koji čini sadržajnu cjelinu s jasno označenim početkom i krajem i sastoji se od raznih literarnih djela ili njihovih ulomaka (pjesme, priče, romani, itd.), dok tekst u širem smislu čine osnovni tekst i njegovi dodaci i prilozi (ilustracije, fotografije, pitanja za učenike i zadaci, interpretacije teksta).

U nastavku su prikazani rezultati provedene analize, a fokus je na prikazu rezultata koji se odnose na rodne aspekte analiziranih čitanki.

5.2. Rezultati analize

Na samom početku prikaza rezultata analize bitno je istaknuti formalna obilježja analiziranih čitanki. Prva analizirana čitanka je čitanka za 1. razred srednje škole te stoga njen sadržaj obuhvaća liriku, epiku, dramu, diskurzivne književne oblike, povijest književnosti, klasičnu književnost, srednjovjekovnu književnost, hrvatsku srednjovjekovnu književnost te predrenesansu i humanizam. Druga analizirana čitanka je čitanka za 2. razred srednje škole, a njen se sadržaj sastoji od renesanse u europskoj i hrvatskoj književnosti, baroka u europskoj i hrvatskoj književnosti, klasicizma i prosvjetiteljstva, hrvatske književnosti 18. stoljeća, predromantizma i romantizma te ilirizma i hrvatskog narodnog preporoda. Kada promatramo metodičku opremljenost prilozima, uočljivo je kako obje analizirane čitanke imaju pitanja i zadatke o tekstu namijenjene učenicima/cama, razne vrste slikovnih priloga (portreti autora, ilustracije iz romana, prizori iz predstava), prikaze bitnih povijesnih dokumenata, prikaze određenih razdoblja u književnosti, kao i sintezu nakon svakog razdoblja u književnosti te smjernice za razumijevanje i obradu kod svakog teksta.

Autorstvo prve analizirane čitanke je velikim dijelom žensko: četiri autorice stručnog teksta, recenzentica, urednica i direktorica školskog programa, dok su jedan autor stručnog teksta, izdavač, art direktor i autor dizajna muškarci. U drugoj analiziranoj čitanki autorstvo je također najvećim dijelom žensko: tri autorice stručnog teksta, recenzentica, urednica i direktorica školskog programa, dok su samo autor dizajna i art direktor muškarac. Autorstvo žena kao pisaca udžbenika važno je jer omogućuje da same koncipiraju sadržajnu strukturu udžbenika i da kroz nju, koliko to odgojno-obrazovni ciljevi omogućavaju, promoviraju ideju jednakosti u području književnog stvaralaštva. (Baranović, 2000) Bitno je naglasiti i kako se u uvodu, na samom početku obje čitanke, autori obraćaju i učenicima i učenicama („*Draga učenice/dragi učenice, dobro došla/došao u prvi razred!*“; „*Draga učenice/dragi učenice!*“), dok je ostatak teksta u uvodu rodno neutralan.

Kada je riječ o autorstvu osnovnih tekstova u čitankama, podaci u *Tablici 1.* prikazuju kako postoji značajna razlika u zastupljenosti muškaraca i žena kao autora, budući da su muškarci autori 87,33% tekstova u čitankama, dok je postotak žena kao autora tekstova značajno manji (3,52%). U određenom broju tekstova autor nije naveden (9,15%), budući da su ti tekstovi nacionalni epovi koji nemaju određene autore već su prenošeni usmenom predajom u narodu. Dobiveni rezultat potvrđuje i podatak koji navode Baranović, Jugović, Doolan (2008), a koji govori kako su u čitankama za više razrede muškarci daleko češće zastupljeni od žena kao autori (81% nasuprot 13%). Može se pretpostaviti kako je to dijelom posljedica

podzastupljenosti žena među književnicima čija su djela društveno priznata kao vrijedna i koja kao takva treba prenositi mladim generacijama.

Autori	f	%
Žene	5	3,52
Muškarci	124	87,33
Autor/ica nije naveden/a	13	9,15
Ukupno	142	100,00

Tablica 1. Autorstvo osnovnih tekstova u čitankama prema spolu

f = frekvencija autora

% = postotak autora

Muškarci su zastupljeniji kao autori tekstova, a prema rezultatima analize vidljivo je kako su značajno zastupljeniji od žena i kao autori metodičkih priloga tekstovima (*Tablica 2.*). Izuzev priloga u kojima autor nije naveden (56,16%), muškarci su autori većine ostalih priloga (42,47%), dok je postotak ženskih autora neznan (1,37%). Ovi rezultati potvrđuju dominaciju muškaraca u pogledu autorstva te nesklonost društva prema stvaralaštvu žena.

Autori	f	%
Žene	1	1,37
Muškarci	31	42,47
Autor/ica nije naveden/a	41	56,16
Ukupno	73	100,00

Tablica 2. Autori vizualnih priloga prema spolu

f = frekvencija autora

% = postotak autora

Udžbenici vrve raznovrsnim ilustracijama koje variraju svojom kvalitetom, no svima im je zajednički zamjetan nesrazmjer pojavljivanja muških i ženskih osoba. (Jelavić, 2004) Dominantnost muškaraca uočava se i u pogledu spola likova u vizualnim priložima. Podaci dobiveni prilikom analize tako upućuju da se muški likovi u priložima pojavljuju dvostruko

više puta od ženskih likova (52,05% nasuprot 17,81%), dok je postotak priloga u kojima se muški i ženski likovi pojavljuju zajedno 30,14%. Prikaz ženskih likova i ženske rodne uloge u priložima je uglavnom tradicionalan te se radi o anonimnim, a ne stvarnim povijesnim osobama. Žene su tako prikazane kao majke koje se brinu o svojoj djeci i kućanstvu, a u određenom broju priloga prikazane su i kao plemkinje na dvoru koje karakterizira vanjska ljepota. Nasuprot ženskih likova u priložima, muški su likovi najčešće prikazivani kao vojnici i osobe s visokim političkim funkcijama, a prikazani likovi su u velikom broju priloga i stvarne povijesne osobe.

Spol	f	%
Žene	13	17,81
Muškarci	38	52,05
Muškarci i žene	22	30,14
Ukupno	73	100,00

Tablica 3. Spol likova u vizualnim priložima

f = frekvencija spola likova u priložima

% = postotak spola likova u priložima

Analiza upućuje da se, kada se iz rodne perspektive promatra kako se pitanja i zadaci o tekstovima obraćaju učenicima i učenicama, može zaključiti da je rodna forma u impersonalnom obliku, odnosno ne može se odrediti u kojem su rodu postavljena pitanja (*Tablica 4.*). Istraživanje provedeno od strane Baranović, Jugović, Doolan (2008) također ukazuje da je većina pitanja za učenike/ce u čitankama najčešće postavljena u impersonalnom obliku (93% ukupnog broja pitanja), a važan je i podatak kako su za određeni broj tekstova pitanja formulirana u oba roda (3,5%), što je dobar primjer razvoja rodno osjetljivih udžbenika. U analiziranim čitankama također je istaknut određen broj pitanja i zadataka (5,63%) koji su formulirani u oba roda (npr. „*Vjerojatno si razmišljao/razmišljala o pitanjima života i smrti.*“; „*U bilježnicu napiši motive kojima bi ti oslikao/oslikala ljudski život.*“), što ukazuje na rodnu osjetljivost čitanki u tom pogledu.

Rod u kojem se u pitanjima i zadacima obraća učenicima/cama	frekvencija tekstova	% tekstova
Ne može se odrediti	134	94,37
Ženski i muški rod	8	5,63
Ženski rod	0	0
Muški rod	0	0
Ukupno	142	100,00

Tablica 4. Rodne forme u pitanjima i zadacima uz tekst

Jedan od ciljeva ove analize bio je ustanoviti koliko se često žene i muškarci pojavljuju u osnovnim tekstovima (*Tablica 5.*). Muški likovi se uvjerljivo učestalije pojavljuju kao glavni likovi u tekstovima od ženskih likova. Muškarci su tako glavni likovi u čak 58,45% tekstova, dok su žene glavni likovi u 11,97% tekstova. U određenom broju tekstova glavni lik nije određen (29,58%), budući da je riječ o lirskim pjesmama koje opisuju prirodu. Istraživanje provedeno od Baranović (2000) ističe kako se muški likovi u glavnoj ulozi pojavljuju tri puta češće u osnovnoj školi i četiri puta češće u gimnaziji i srednjoj školi, što je vidljivo i prilikom analize ove čitanke. Podaci upućuju kako se trend pretežite zastupljenosti muških likova u čitankama održava kroz godine, unatoč promjenama koje se provode u obrazovanju.

Spol glavnog lika u tekstu	f	%
Ženski	17	11,97
Muški	83	58,45
Glavni lik nije određen	42	29,58
Ukupno	142	100,00

Tablica 5. Spol glavnih likova u tekstovima

f = frekvencija spola glavnih likova u tekstovima

% = postotak spola glavnih likova u tekstovima

Prikaz ženskih i muških likova, odnosno prenose li čitanke čitateljima i čitateljicama stereotipne slike muškaraca i žena ili ih prikazuju bez predrasuda, u ovom je dijelu obrade rezultata analizirano putem psihosocijalnih osobina muških i ženskih likova, profesionalnih uloga te obiteljskih uloga koje se u tekstovima pridaju likovima.

U pogledu osobina likova, identificirane su pozitivne i negativne osobine koje se vezuju uz muške i ženske likove. Pod pozitivnim osobinama podrazumijevaju se one osobine koje su u čitankama tretirane kao poželjne, a pod negativnim osobinama one koje su tretirane kao nepoželjne. Pozitivne i negativne osobine likova prikupljene su putem zapisivanja frekvencije pojavljivanja određene osobine u tekstovima, a u tablicama su prikazane prema učestalosti javljanja.

Tablica 6. prikazuje najčešće spomenute osobine ženskih likova u tekstovima koje su rangirane s obzirom na postotak pojavnosti. Žene su najčešće opisivane kao dobre, hrabre, iskrene, nježne, pametne i požrtvovne, a u manjem su postotku opisivane i kao vrijedne, osjećajne, realne, nenametljive, plemenite i samopouzdanе, što je obuhvaćeno u ostalim osobinama.

Kada se pozitivne osobine koje se pripisuju ženskim likovima usporede s osobinama koje se pripisuju muškim likovima, vidljivo je kako je veliki broj njih prilično sličan. Čini se kako obje grupe dijele većinu osobina koje su identificirane u tekstovima; hrabar-hrabra, sposoban-vješta, dobar-dobra, religiozan-religiozna, osjećajan-osjećajna, častan-pristojna, iskren-iskrena, pametan-pametna, plemenit-plemenita, vedar-vedra, vrijedan-vrijedna (*Tablica 6.* i *Tablica 7.*). Među osobinama koje dijele obje skupine, uočljive su neke osobine koje se inače stereotipno pridaju samo muškarcima, no u tekstovima su one pridane i ženskim likovima (hrabra i vješta), dok su neke stereotipne ženske osobine pridane i muškim likovima (religiozan i osjećajan). Putem analize je vidljivo kako se uz ženske likove vezuju i određene stereotipne osobine koje se pripisuju isključivo njima, kao primjerice nježna, pristojna, požrtvovna i vjerna. Također, postoje neke osobine koje se stereotipno pripisuju samo muškim likovima, kao što su domoljub, snažan i lukav.

Osobina ličnosti	f	%
1. Dobra	8	12,32
2. Hrabra	7	10,77
3. Iskrena	6	9,23
4. Nježna	6	9,23
5. Pametna	6	9,23
6. Pristojna	5	7,69
7. Požrtvovna	5	7,69
8. Vješta	5	7,69
9. Vedra	4	6,15
10. Vjerna	4	6,15
11. Religiozna	3	4,62
12. Ostale osobine	6	9,23
Ukupno	65	100,00

Tablica 6. Pozitivne osobine ličnosti koje se vežu uz ženske likove u tekstovima

f = frekvencija osobina ličnosti

% = postotak osobina ličnosti

*Budući da se u jednom tekstu može identificirati više od jedne osobine, dok u nekim tekstovima nije moguće identificirati osobine, frekvencija osobina nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

Osobina ličnosti	f	%
1. Hrabar	21	18,41
2. Pametan	12	10,53
3. Dobar	10	8,77
4. Plemenit	9	7,89
5. Osjećajan	8	7,02
6. Častan	8	7,02
7. Religiozan	7	6,14
8. Sposoban	7	6,14
9. Lukav	6	5,26
10. Domoljub	5	4,39
11. Iskren	5	4,39
12. Mudar	5	4,39
13. Snažan	4	3,51
13. Ostale osobine	7	6,14
Ukupno	114	100,00

Tablica 7. Pozitivne osobine ličnosti koje se vežu uz muške likove u tekstovima

f = frekvencija osobina ličnosti

% = postotak osobina ličnosti

*Budući da se u jednom tekstu može identificirati više od jedne osobine, dok u nekim tekstovima nije moguće identificirati osobine, frekvencija osobina nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

U *Tablici 7.* je vidljivo kako se muški likovi najčešće opisuju kao hrabri, pametni, dobri, plemeniti i časni, a u kategoriji ostale osobine sadržane su osobine vrijedan, duhovit, vedar, skroman, samopouzdan, otmjen i rječit, koje se u tekstovima manje pojavljuju. Janušić (2008) u analizi srednjoškolskih udžbenika za hrvatski jezik i književnost potkrepljuje ove nalaze s osobinama koje navodi kao pripisane muškim likovima u tekstovima: pošten, vjeran, junak, hrabar, neranjiv, štit kršćanstva.

Gledajući u cjelini, podaci pokazuju kako se kod opisa muških i ženskih likova pojavljuju iste osobine što ukazuje da ne postoji striktno stereotipno „obojeno“ oslikavanje žena i muškaraca, a ono se može dovesti u vezu s promjenama u vrijednosnom sustavu društva općenito.

U pogledu negativnih osobina koje se pripisuju likovima, također je vidljiv veliki broj osobina koje su vidljive kod oba spola (ohol-ohola, naivan-naivna, nesretan-nesretna, pesimističan-pesimistična, osvetoljubiv-osvetoljubiva), a koje su prikazane u *Tablicama 8. i 9.* Baranović, Jugović, Doolan (2008) potvrđuju ove nalaze te objašnjavaju kako navedeno ukazuje na to da je „nagrižen“ tradicionalni način prikazivanja žena i muškaraca u dihotomnim kategorijama. U isto vrijeme, pronalazi se i određeni broj osobina koje se stereotipno pripisuju određenom spolu. Žene se tako definira kao neodlučne, dok su muškarci prikazani kao sebični, oštri, bezosjećajni, neumjereni i skloni porocima. U kategoriji ostale osobine (*Tablica 9.*) obuhvaćeno je još osobina koje se pripisuju muškim likovima, a one su: ljubomoran, osvetoljubiv, srdit, hvalisav, sumnjičav, lažljiv, buntovan, pohlepan, neuk, osamljen, neodgovoran, sumnjičav i tvrdoglav. Iz podataka proizlazi da niti kod negativnog opisivanja likova ne postoji striktni obrazac muških i ženskih osobina, iako stereotipi ni u ovom području nisu iščezli.

Osobina ličnosti	f	%
1. Nesretna	7	33,33
2. Ohola	4	19,05
3. Osvetoljubiva	4	19,05
4. Naivna	3	14,29
5. Pesimistična	2	9,52
6. Neodlučna	1	4,76
Ukupno	21	100,00

Tablica 8. Negativne osobine koje se vežu uz ženske likove u tekstovima

f = frekvencija osobina ličnosti

% = postotak osobina ličnosti

*Budući da se u jednom tekstu može identificirati više od jedne osobine, dok u nekim tekstovima nije moguće identificirati osobine, frekvencija osobina nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

Osobina ličnosti	f	%
1. Nesretan	20	16,26
2. Sebičan	13	10,57
3. Pesimističan	12	9,76
4. Neumjeren/ sklon porocima	10	8,13
5. Zloban/ zao	8	6,50
6. Naivan	7	5,69
7. Ohol	7	5,69
8. Nerazuman	7	5,69
9. Nepošten	7	5,69
10. Oštar	7	5,69
11. Bezosjećajan	6	4,88
12. Ljut	6	4,88
12. Ostale osobine	13	10,57
Ukupno	123	100,00

Tablica 9. Negativne osobine ličnosti koje se vežu uz muške likove u tekstovima

f = frekvencija osobina ličnosti

% = postotak osobina ličnosti

*Budući da se u jednom tekstu može identificirati više od jedne osobine, dok u nekim tekstovima nije moguće identificirati osobine, frekvencija osobina nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

Profesionalne uloge muških i ženskih likova u tekstovima prikupljene su putem zapisivanja frekvencije pojavljivanja određenog zanimanja u tekstovima, dakle na isti način kao što su prikupljeni i podaci o osobinama ličnosti, nakon čega su u *Tablicama 10. i 11.* prikazana zanimanja likova koja su rangirana s obzirom na učestalost pojavljivanja.

Profesionalna uloga	f	%
1. Kraljica/plemkinja	15	46,88
2. Božica	7	21,86
3. Čarobnica/vila	2	6,25
3. Ratnica	2	6,25
4. Učiteljica	2	6,25
5. Proročica	2	6,25
6. Pastirica	1	3,13
7. Književnica	1	3,13
Ukupno	32	100,00

Tablica 10. Profesionalne uloge ženskih likova

f = frekvencija profesionalnih uloga (zanimanja)

% = postotak profesionalnih uloga (zanimanja)

*Budući da se u jednom tekstu može identificirati više od jednog zanimanja, dok u nekim tekstovima nije moguće identificirati zanimanja, frekvencija zanimanja nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

Ženski se likovi u tekstovima u najvećem broju pojavljuju kao kraljice i plemkinje (46,88%), ali su zastupljene i kao božice, čarobnice i vile, učiteljice, ratnice, pastirice, proročice te književnice. Kada je riječ o kategoriji zanimanja kraljica i plemkinja, promatra ih se kao vladarice iz bajki i priča, a ne kao političarke sa stvarnom vlašću. Neka od spomenutih zanimanja ženskih likova nalaze se i među zanimanjima koja se pripisuju muškim likovima (kralj/plemić, pastir, prorok/božanstvo, učitelj). Bitno je istaknuti kako se za muške likove može uočiti veći spektar zanimanja. Oni se tako prikazuju kao plemići i kraljevi, vitezovi i vojnici, seljaci, književnici i pjesnici, redovnici i sluge, a u kategoriji ostale uloge ističu se još i ribar, trgovac, zemljoposjednik, lihvar, postolar, krznar, pravnik, putnik, učitelj, svirač, fotograf, zlatar, brijač, stražar, prosjak i kuhar. (*Tablica 11.*) Visoko rangirano i istaknuto zanimanje koje se uočava kod muških likova je vitez i vojnik (16,68%) što je sa stajališta stereotipnog

prikaza muškaraca vrlo zanimljivo jer prikazuje tipično viđenje muškaraca kao hrabrih i plemenitih. Navedeno se zasigurno može potkrijepiti i nalazima istraživanja Baranović, Jugović, Doolan (2008) koje zaključuju kako su unatoč postojanju zajedničkih zanimanja, profesionalne uloge ženskih i osobito muških likova u čitankama prikazane na stereotipan način, no uočljiv je napredak u odnosu na čitanke iz 1990.-ih. Novije čitanke su i dalje rodno stereotipne, no vidljiv je napredak u konstrukciji rodova u čitankama i u prevladavanju tradicionalnih podjela profesionalnih uloga na ženske i muške. (Baranović, 2000)

Profesionalna uloga	f	%
1. Kralj/plemić	31	25,83
2. Književnik/pjesnik	25	20,83
3. Vitez/vojnici	20	16,68
4. Prorok/božanstvo	8	6,67
5. Seljak	7	5,83
6. Redovnik/svećenik	5	4,17
7. Sluga	4	3,33
8. Pastir	4	3,33
9. Ostale uloge	16	13,33
Ukupno	120	100,00

Tablica 11. Profesionalne uloge muških likova

f = frekvencija profesionalnih uloga (zanimanja)

% = postotak profesionalnih uloga (zanimanja)

*Budući da se u jednom tekstu može identificirati više od jednog zanimanja, dok u nekim tekstovima nije moguće identificirati zanimanja, frekvencija zanimanja nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

Prilikom konstrukcije rodnih uloga u čitankama važnu dimenziju obuhvaćaju obiteljske uloge koje su jedan od pokazatelja odnosa prema ženama. Obiteljske uloge koje se pojavljuju u tekstovima prikupljene su putem zapisivanja frekvencije pojavljivanja uloga, a prikazane su s obzirom na učestalost javljanja. *Tablica 12.* prikazuje obiteljske uloge muških i ženskih likova koje se pojavljuju u tekstovima. Iz podataka se može iščitati kako su u tekstovima najčešće spominjani sin (21,31%), majka (16,39%), otac (16,39%) te kći (13,93%). Vidljivo je kako se veća pažnja pridaje sinovima nego što je to slučaj s kćerima, što se uklapa u tradicionalni

vrijednosni sustav sa stereotipnim pristupom rodnim ulogama. Također, isto je primjetno i s javljanjem uloge brata i sestre, pri čemu se brat javlja dvostruko češće u tekstovima (12,30% nasuprot 6,56%). Iako prethodna istraživanja (Baranović, 2000) iznose podatak kako je uloga majke najčešće spominjana u udžbenicima, a potom slijedi uloga oca, u čitankama analiziranim u ovom radu uloge oca i majke se javljaju u istom postotku. Neovisno o tome, i dalje je vidljiva velika zastupljenost likova koji su prikazani u ulozi majke, budući da se žene učestalije vežu uz sferu obitelji i privatnosti. Otac je u tekstovima najčešće prikazan kao autoritet u obitelji koji pruža smjernice za ponašanje ostalih članova obitelji. Ostale uloge kao kategorija u tablici obuhvaćaju strica, nećaka, maćehu, posinka, snahu i ujaka kao obiteljske uloge koje se također spominju u tekstovima, ali u manjem postotku.

Uloga	f	%
1. Sin	26	21,31
2. Majka	20	16,39
3. Otac	20	16,39
4. Kći	17	13,93
5. Brat	15	12,30
6. Sestra	8	6,56
7. Djed	6	4,92
8. Unuk	4	3,28
9. Ostale uloge	6	4,92
Ukupno	122	100,00

Tablica 12. Obiteljske uloge likova u tekstovima

f = frekvencija obiteljskih uloga

% = postotak obiteljskih uloga

*Budući da se u jednom tekstu može identificirati više od jedne obiteljske uloge, dok u nekim tekstovima nije moguće identificirati obiteljske uloge, frekvencija obiteljskih uloga nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

5.3. Preporuke i zaključak analize

Analiza ovih čitanki upućuje na nekoliko bitnih pitanja koja se tiču rodne osjetljivost. Kada se spominje zastupljenost žena i muškaraca u čitankama, vidljivo je kako su žene manje zastupljene. Žene se tako rjeđe pojavljuju kao autorice tekstova i vizualnih priloga, kao likovi

u priložima, ali i kao glavni likovi u tekstovima. Stereotipno prikazivanje vidljivo je i kod osobina ženskih i muških likova, obiteljskih uloga te profesionalnih uloga, no uočen je napredak ukoliko se vrši usporedba s čitankama iz 1990.-ih. Novije čitanke tako ženskim likovima pripisuju osobine koje stereotipno nisu tipične za njih (hrabra, vješta), a isti je slučaj i s muškim likovima (osjećajni, religiozni), odnosno obrasci ponašanja pripisuju se pojedincima neovisno o njihovu spolu. Kako bi se rodni stereotipi u prikazivanju žena i muškaraca prevladali, neophodna je edukacija za rodnu osjetljivost koja bi pozitivno poticala autore udžbenika, ali i same nastavnike. Također je moguće zaključiti kako je učinjen značajan pozitivan pomak u korištenju rodno osjetljivog jezika, što je u skladu s zahtjevima *Udžbeničkog standarda*. Vidljivo je korištenje rodno neutralnog jezika kod pitanja i zadataka koja se postavljaju učenicima i učenicama u čitankama.

Iako treba uvažiti činjenicu da je način na koji su žene prikazane u većini tekstova u čitankama uvjetovan načinom na koji su bile opisivane tijekom povijesti, nedovoljno se koristi mogućnost zadavanja dodatnih zadataka i tema za razgovor koji bi za svrhu imali obrazovanje za ravnopravnost spolova. Janušić (2008) ističe kako baš zbog činjenice da određena književno-povijesna razdoblja nisu bila sklona afirmirati emancipiranu ženu, treba upozoriti na položaj žene i njenu stereotipnu ulogu te se osvrnuti na nacionalni kontekst koji je poznao književnice koje su stvarale u tom književnom razdoblju, a što su podaci koji se ignoriraju.

Iz svega navedenog, zaključujem kako je za cjelovitiji uvid u probleme rodne ravnopravnosti, ali i analiziranje mnogih drugih problema koji su relevantni za ostvarivanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju, potrebno provesti još istraživanja. Bez cjelovite slike o problemu rodne ravnopravnosti nije moguće kreirati rodnu politiku koja je primjerena konkretnoj situaciji i koja će se primjenjivati na pravilan način.

6. Zaključak

Ovim se radom težilo proširiti znanja i spoznaje o rodnoj ravnopravnosti i njejoj implementiranosti u obrazovnom sustavu u Hrvatskoj, budući da je tendencija svakog demokratskog društva osigurati jednake uvjete svim pojedincima neovisno o spolu. Postavljeni cilj rada ostvaren je objašnjavanjem i citiranjem relevantne literature, a glavne odrednice i karakteristike rodne ravnopravnosti prikazane su i razrađene kroz cjelokupni rad. S ciljem detektiranja rodni stereotipa u nastavnim materijalima analizirani su udžbenici književnosti te su rezultati analize potkrijepljeni i uspoređeni s već provedenim analizama udžbenika zbog stvaranja šire slike o ovoj temi.

Svaki pojedinac može pridonijeti tome da se kroz obrazovanje promovira rodna jednakost budući da svi imaju pozitivna i negativna osobna iskustva vezana uz utjecaj roda na njihove živote, pa se stoga iz iskustva može govoriti protiv rodne diskriminacije. Školsko okruženje se može učiniti ugodnim i sigurnim za sve dječake i djevojčice te se treba zagovarati pravo na obrazovanje za sve. Male mjere poput toga kakve se interakcije ohrabruju između učenika ili kako se nastavnici ophode prema učenicama i učenicima mogu predstavljati važne korake k rodnoj ravnopravnosti. Svijet koji ograničava izražavanje različitosti zbog toga što su osobe pripadnici ili muškog ili ženskog roda nepravedan je svijet te se društvo treba usmjeriti i promijeniti sadržaj, a ne postojanje rodni uloga. Na taj način bi svaka osoba imala mogućnost živjeti bez prosuđivanja na temelju društveno uvriježenih rodni stereotipa.

Kroz rad se mogu uočiti brojne teze koje ukazuju kako se poštivanje različitosti i raznolikih oblika socijalnih i kulturnih identiteta mora voditi prema načelima ljudskih prava, a jednaku važnost ima i priznavanje vrijednosti žena kao ravnopravnih ljudskih bića. Pravo na obrazovanje se tako može objasniti kao ljudsko pravo koje jednako moraju uživati i žene i muškarci, odnosilo li se to s jedne strane na pristup obrazovanju, ili s druge strane na jednake uvjete izbora i postignuća u obrazovanju.

Ovaj završni rad značajan je za pojedinca jer je rodna ravnopravnost neizostavni dio društva i njegova funkcioniranja, a za postizanje napretka u području ljudskih prava posebice je bitno educirati žene kako bi se upoznale s pravima koja bi im trebala biti zajamčena. Tema rada značajna je i za sve djelatnike odgojno-obrazovnih ustanova jer i oni sami imaju utjecaj na projiciranje rodni stereotipa i neravnopravnosti u nastavnoj praksi. Škola stoga treba omogućiti djetetu usvajanje demokratskih načela tolerancije i poštivanja prava drugoga te poticati razvoj znanja neovisno o spolu djeteta. Upoznavanje s ovom temom od iznimnog je značaja jer je ravnopravnost u obrazovanju jedan od načina kojim se može muškarce, kao i

žene, učiniti svjesnima roda i načina na koji on utječe na živote cjelokupnog društva i živote žena. Obrazovanje predstavlja početni korak u eliminaciji rodne neravnopravnosti, a posebni oblici edukacije o rodnoj ravnopravnosti mogli bi biti važan doprinos ravnopravnim stavovima i praksama, jednako kao i senzibilizacija javnosti o toj temi putem raznih aktivnosti i kampanja.

Sažetak

Djevojčice i dječaci, muškarci i žene imaju pravo na kvalitetno obrazovanje bez diskriminacije, koje nije „obojeno“ rodnim stereotipima. Rodna ravnopravnost u obrazovanju odnosi se na različite potrebe djevojčica i dječaka i osigurava njihovo sudjelovanje i uspjeh u okruženju za učenje. Obrazovanje i kultura nastavljaju prenositi stereotipe jer žene i muškarci često slijede stare putove obrazovanja u kojima se žene smješta u zanimanja koja su manje cijenjena i nagrađivana. Primarni cilj politike ravnopravnosti spolova u obrazovanju stoga je srušiti tradicionalne rodne uloge i stereotipe. Dramatične promjene u tradicionalnim ulogama muškaraca i žena predstavljaju nove izazove za obrazovanje mladih. Brojna istraživanja ističu važnost poticanja učenika u nastavnoj praksi neovisno o njihovom spolu jer predrasude nastavnika i nastavnica utječu na obrazovne rezultate i ostvarivanje komunikacije. Proučavanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju je bitno jer se detekcijom postojećih stereotipa utječe na njihovo uklanjanje i mijenjanje negativnih obrazaca ponašanja. Bez usmjeravanja k pozitivnim promjenama, napredak se ne može uspješno ostvariti, neovisno o rodno osviještenim politikama koje su pozitivno kreirane, ali nisu uspješno primijenjene u praksi. U radu je istražen pojam rodne ravnopravnosti u obrazovanju, kao i rodno osviještene politike te su opisani stereotipi koji se pojavljuju u nastavnoj praksi. Osim toga, u radu je prikazana i analiza dva udžbenika iz hrvatskog jezika i književnosti zbog ispitivanja njihove rodne osjetljivosti te su navedene preporuke za poboljšanje rodne osjetljivosti nastavnih materijala.

Ključne riječi: feminizam, rod, spol, rodne uloge, rodna ravnopravnost, rodno osviještena politika, diskriminacija, stereotipi

Summary

Girls and boys, men and women have rights on quality education without discrimination, which isn't „colored“ with gender stereotypes. Gender equality in education refers on different needs of girls and boys and insures their participation and success in learning enviroment. Education and culture are continuing to transfer stereotypes because women and men often follow old paths of education in which women are situated in proffesions that are less appriciated and honoured. Primary goal of gender equality policy in education is to overthrow tradicional gender roles and stereotypes. Dramatical changes in tradicional roles of men and women represent new challenges for youth education. Numerous researches point out the importance of encouranging students in school practice not based on their gender because theacher's prejudice affect their educational results and achieving communication. Studying gender equality in education is important because detecting already based stereotypes affects their elimination and changing negative behaviour patterns. Withouth aiming towards positive changes, improvement can't be achived, not depending on gender conscious politics which are positive created, but aren't successfully applied in practice. In thesis, the term gender equality in education is researched, just like the term of gender conscious policy, and stereotypes which appears in school practice are described. Besides that, in thesis is shown analysis of two textbooks of croatian language and literature, to enquire into the textbook's gender sensibility and recommendations for improving gender sensibility of education material is listed.

Keywords: feminism, gender, sex, gender roles, gender equality, gender conscious policy, discrimination, stereotypes

Popis literature

1. Barada, V., Jelavić, Ž., i sur. (2004). *Uostalom, diskriminaciju treba dokinuti! : priručnik za analizu rodnih stereotipa*. Zagreb: Centar za ženske studije.
2. Baranović, B. (2000). „Slika“ žene u udžbenicima književnosti. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
3. Baranović, B., Jugović, I., Doolan, K. (2008). *Kojega su roda čitanke iz književnosti?* Zagreb: Institut za društvena istraživanja, Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja.
4. Borić, R. (2007). *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH. Dostupno na: https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/Publikacija_Pojmovnik%20rodne%20terminologije%20prema%20standardima%20Europske%20unije.pdf, pristupljeno: 15. travnja 2016.
5. Cesar, S., Ivanković Knežević, K. i sur. (2005). *Rodna perspektiva u politici i praksi*. Zagreb: Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. Dostupno na: <http://www.cesi.hr/hr/rodna-perspektiva-u-politici-i-praksi/>, pristupljeno: 15. travnja 2016.
6. Europska komisija (2008). *Priručnik za uvođenje rodno osviještene politike u politike zapošljavanja, socijalne uključenosti i socijalne zaštite*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH. Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/dokumenti/ec/Prirucnik%20za%20uvo%C4%91enje%20rodno%20osvije%C5%A1tene%20politike.pdf>, pristupljeno: 5. travnja 2016.
7. Foran, S., Virdee, G., i sur. (2010). *Rodna ravnopravnost u obrazovanju i kroz obrazovanje*. Geneva: Inter-Agency Network for Education in Emergencies, INEE. Dostupno na: [http://toolkit.ineesite.org/toolkit/INEEcms/uploads/1009/INEE_Pocket_Guide_to_Gender_SRB_LoRes\[1\].pdf](http://toolkit.ineesite.org/toolkit/INEEcms/uploads/1009/INEE_Pocket_Guide_to_Gender_SRB_LoRes[1].pdf), pristupljeno: 5. travnja 2016.
8. Herceg, M., Tešija, J., i sur. (2010). *Obrazovanje za rodnu jednakost*. Tenja: Ženska udruga „Izvor“. Dostupno na: <http://www.zenska-udruga-izvor.hr/wp-content/uploads/2015/07/Obrazovanje-za-rodnu-jednakost.pdf>, pristupljeno: 3. travnja 2016.

9. Hodžić, A., Bijelić, N., Cesar, S. (2003). *Spol i rod pod povećalom: priručnik o identitetima, seksualnosti i procesu socijalizacije*. Zagreb: CESI.
10. Janušić, J. (2008). Analiza srednjoškolskih udžbenika za hrvatski jezik i književnost: primjer rodnog čitanja. *Metodički ogledi*, 15 (1): 61-80. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=43900, pristupljeno: 15. travnja 2016.
11. Kamenov, Ž., Galić, B., Baranović, B. i sur. (2011). *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH. Dostupno na: <http://idiprints.knjiznica.idi.hr/134/1/Rodna%20ravnopravnost%20i%20diskriminacija%20u%20Hrvatskoj.pdf>, pristupljeno: 15. ožujka 2016.
12. Kodrnja, J. (2006). *Rodno/spolno obilježavanje prostora i vremena u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
13. Mamula, M., Jelavić, Ž., i sur. (2008). *AbcDA! ravnopravnosti spolova*. Zagreb: Ženska soba - Centar za seksualna prava.
14. Matotek, V. (2010). *Prava žena kroz povijest*. Zagreb: Hrvatski povijesni portal. Dostupno na: <http://povijest.net/prava-zena-kroz-povijest/>, pristupljeno: 3. ožujka 2016.
15. Perrot M. (2009). *Moja povijest žena*. Zagreb: Ibis grafika.
16. Preuschoff, G. (2004). *Odgoj djevojčica: zašto su djevojčice različite i kako im pomoći da budu sretni i jaki kad odrastu*. Zagreb: Naklada Kosinj.
17. Radačić, I., Vince Pallua J., i sur. (2011). *Ljudska prava žena: razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar: Vlada Republike Hrvatske, ured za ravnopravnost spolova.
18. Rodin, S., Shaw, J., i sur. (2003). *Jednakost muškarca i žene: pravo i politika u EU i Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za međunarodne odnose.
19. Šimonović, D., Sobol, G. i sur. (2004). *Kratak vodič kroz CEDAW-Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH. Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/Publikacija%20Kratak%20vodi%C4%8D%20kroz%20CEDAW.pdf>, pristupljeno: 10. ožujka 2016.
20. Štimac Radin, H. (2006.a). *Putokazi ka ravnopravnosti žena i muškaraca (2006.-2010.)*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH. Dostupno na:

https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/Publikacija_Putokazi%20ka%20ravnopravnosti%20%C5%BEena%20i%20mu%C5%A1karaca%202006.-2010.pdf, pristupljeno: 20. ožujka 2016.

21. Štimac Radin, H. (2006.b). *UN Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena i zaključni komentari UN Odbora za uklanjanje diskriminacije žena na Drugo i Treće izvješće Republike Hrvatske prema članku 18. Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH. Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/UN%20Konvencija%20o%20uklanjanju%20svih%20oblika%20diskriminacije%20%C5%BEena%20i%20Zaklju%C4%8Dni%20komentari%20Odbora%20na%202.%200i%203.%20izvje%C5%A1%C4%87e%20RH.pdf>, pristupljeno: 20. ožujka 2016.
22. Štimac Radin, H. (2008.a). *Standardi i mehanizmi ravnopravnosti spolova. Preporuka Rec (2007) 17 Odbora ministara državama članicama i Memorandum s objašnjenjima*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH. Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/Preporuka%20Rec%202007%2017%20Odbora%20ministra%20dr%C5%BEava%20%C4%8Dlamicama%20VE%20o%20standardima%20i%20mehanizmima%20ravnopravnosti%20spolova%20i%20Memorandum%20s%20obja%C5%A1njenjima.pdf>, pristupljeno: 20. ožujka 2016.
23. Štimac Radin, H. (2008.b). *Uvođenje ravnopravnosti spolova u lokalne zajednice. Primjeri dobre prakse u promicanju ravnopravnosti spolova*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH. Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/Publikacija%20%E2%80%9EPrimjeri%20dobre%20prakse%20u%20promicanju%20ravnopravnosti%20spolova%E2%80%9C.pdf>, pristupljeno: 15. ožujka 2016.
24. Štimac Radin, H. (2010). *Rodno osviještena politika u obrazovanju*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
25. Štimac Radin, H. (2011.a). *Nacionalna politika za ravnopravnost spolova za razdoblje od 2011. do 2015*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
26. Štimac Radin, H. (2011.b). *Strategija za ravnopravnost između muškaraca i žena 2010.-2015*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
27. Vorkapić, B., Janjić, A. (2013). *Ravnopravnost spolova u ruralnom razvoju-osnaživanje žena u ruralnom društvu*. Osijek: Organizacija za građanske inicijative. Dostupno na:

- <http://www.ogi.hr/files/publikacije/ogi/GARDPROGRAM.pdf>, pristupljeno: 30. ožujka 2016.
28. Vranješ, A., Kučer, M. (2009). *Rodno osjetljiva politika: politika za promjene*. Split: Domine. Dostupno na: <http://domine.hr/cms/clients/4/uploads/194.pdf>, pristupljeno: 30. ožujka 2016.
29. Vrcelj, S. (1995). Žena u društvu i odgoj za toleranciju. *Obrazovanje za tolerantnost: pristupi, koncepcije i rješenja*, 203-206. Rijeka: Pedagoški fakultet u Rijeci, Odsjek za pedagogiju.
30. Vrcelj, S., Mušanović, M. (2011). *Kome još (ne) treba feministička pedagogija?!* Rijeka: Hrvatsko futurološko društvo.
31. Vrcelj, S. (2014). *Je li (obrazovni) menadžment muški posao?* Rijeka: Hrvatsko futurološko društvo.
32. Walby, S. (2005). *Rodne preobrazbe*. Zagreb: Ženska infoteka.